

NARODNI ŽIVOT I OBİČAJI U RELJKOVIĆEVU „SATIRU“ (Uz dvijestotu obljetnicu drugog izdanja)

1

Kad je Karlovačkim mirom godine 1699. Slavonija ušla u sastav habsburške monarhije, pokazale su se sve posljedice dugotrajne turske prisutnosti u njoj. Već su početna turska prodiranja u XVI. st. prisilila domaće velikaše da napuste svoje posjede, a učvršćenje osmanlijske vlasti u Slavoniji prekinulo je svaki napredak zemlje tijekom više od podrug stoljeća (Turci su se u Slavoniji zadržali punih 175 godina, od 1524–1699.g.). Teško gospodarsko stanje, zatečeno poslije povlačenja Turaka, zahtijevalo je od bečkoga dvora hitnu intervenciju.

Iako je Slavonija bila i državnopravno i organski vezana uz Hrvatsku, hrvatski ban, još zadugo, nije u njoj imao nikakve vlasti. Sva je zemlja pripala carskome dvoru, pa su se Habsburzi svojim pravom da njome raspolažu koristili za rješavanje vlastitih financijskih teškoća. Komora je u području civilne Slavonije poklanjala velike posjede vjerovnicima vladara i crkvenim ustanovama, prodavala zemljišta stranim plemićima i promišljeno naseljavala, osobito u gradove, stanovništvo potrebno za uređenje i razvoj novopriključene zemlje: činovnike, učitelje i obrtnike, većinom tuđega podrijetla, da bi novoj vlasti bili što odaniji i pouzdaniji podanici. Takva vladarska politika nije dovela ni do kakva temeljitijega rješenja gospodarskih i društvenih problema u Slavoniji.

Čestim peticijama vladaru nastojao je Hrvatski sabor oko obnavljanja slavonskih županija. Do toga je došlo tek godine 1745., punih 45 godina nakon povlačenja Turaka iz Slavonije, kada je Marija Terezija dala svoj konačni pristanak. Dok su se nove županije, virovitička, požeška i srijemska, pridružile Hrvatskoj i došle pod bansku vlast, jedan dio teritorija na sjevernoj obali Save, od Jasenovca do Zemuna, što je već 1739. bio uređen na vojničku, ostao je i nadalje uključen u Krajinu pod neposrednom upravom Dvorskoga ratnog vijeća.

Slavonska Granica bila je podijeljena u tri regimente: gradišku, brodsku i petrovaradinsku. Podjelom Slavonije na civilnu i vojnu, stvorene su dvije kategorije seljačkoga stanovništva: kmetovi na feudalnim posjedima Paorije i graničari na međi dvaju carstava. Životni uvjeti obiju kategorija bili su podjednako teški, pa su pritužbe kmetova i graničara sve češće stizale i do dvorske kancelarije.

Nesređenost gospodarskih i društvenih prilika u monarhiji, zaostalost i nepismenost velikoga dijela stanovništva, nezadovoljstvo gotovo svih slojeva u zemlji, prisilili su bečki dvor da pristupi modernizaciji države. Nastupilo je „... ono prijelomno doba

marijaterezijanskih i جوزيفinskih reformama, kad se stara feudalna Austrija pretvara u vojnički i birokratski centraliziranu državu, sličnu pruskoj suparnici, s kojom je u sedmogodišnjem ratu.”¹ Racionalističko učenje zapadnoevropskih filozofa i duh prosvjetiteljstva zahvatili su već velik dio suvremene Evrope. Izdavanje urbara u civilnoj Slavoniji i regulacije graničarskih prava i dužnosti označili su početak primjene prosvjetiteljskih reformi u tome dijelu habsburške monarhije.

Primjena novih vladarskih ideja naišla je na razumljiv otpor vlastele na feudalnim posjedima civilne Slavonije, dok su se u strogom, vojničkom ustrojstvu Granice naredbe vladara provodile brže i sustavnije.

2

„Posve je prirodno da svaka književnost nosi u sebi biljeg sredine u kojoj je nastala, a to se osobito vidno ističe u književnosti koja se rađa u doba kada nastaju jače promjene u duševnom i društvenom životu naroda.”² Upravo je takvo, prijelomno, bilo doba koje je oblikovalo najistaknutijega hrvatskog prosvjetiteljskog pisca Matiju Antuna Reljkovića, pa je i njegov sveukupan književni rad prožet prosvjetiteljskim idejama.

Matija Antun Reljković rođen je godine 1732. u selu Svinjaru (danas Davor) na obali Save, na području tadanje Vojne krajine. Za njegov literarni i prosvjetiteljski rad bile su presudne dvije okolnosti. Rođen u graničarskoj obitelji, ali još svježega seljačkog podrijetla, korijenima i osjećajima vezan uz Slavoniju, Reljković je bio izvrstan poznavalac slavonskoga sela i života u njemu. Vojnička ga je pak služba dovela u prusko zarobljeništvo, gdje je i došao u dodir s prosvjetiteljskim idejama. U Frankfurtu na Odri, gradu svoga zatočeništva, naučio je francuski jezik, pa je i njegov prvi literarni rad zapravo prijevod iz francuskoga,³ kojega je namijenio „... svojim dragim Slavoncem na njihovu korist i nauk ...”.

Višegodišnji boravak u stranoj zemlji i upoznavanje tuđih kultura oblikovali su u Reljkovića kritički odnos prema vlastitoj sredini. Razmišljanja o razlikama u načinu života i običajima dovela su ga do odluke da ta svoja zapažanja zabilježi i preda Slavoncima u njima prihvatljivu ruhu. Smatrao je najprikladnijim da svoje misli i pouke složi u „verše”. Da se pak sam ne bi previše zamjerio „svojim dragim Slavoncem” oštrom kritikom njihovih loših navika i „falingi”, poslužio se likom nepristrana Satira, jer „... što nitko drugi od straha kazati ne smije ili neće, to Satiri učine smijućim i posprdljivim obrazom ...”

¹ Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od 16. do 18. st. u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969. str. 195.

² Tomo Matić, *Iz hrvatske književne baštine, Slavonsko selo u djelima hrvatskih pisaca potkraj osamnaestoga vijeka*, Matica hrvatska, Zagreb—Slav. Požega 1970. str. 293.

³ *Slavonske libarice s ilpimi molitvicami i naukom krstjanskim nakitite*, Dresden, 1761.

Knjigu je završio 1761, a već godinu dana kasnije krenuo je iz Dresdena „Satir iliti divji čovik“ na put do seljačkih domova Slavonije. Kako je dobro prihvaćen dokazuje i to da je cijela naklada (1500 primjeraka) rasprodana u roku od dvije godine. Sedamnaest godina kasnije (1779) izašlo je u Osijeku drugo, prerađeno izdanje „Satira“ s predgovorom autora i dopunjeno drugim dijelom u kojemu se razvija razgovor između Slavonca i Satira. Promjene u slavonskome selu već su očite, pa Slavonac uvjerava svojega sugovornika „... da je Slavonija sada u drugačijem stanju, nego je onda bila, kada je njemu Satir prvi put pivao godine 1762“.

Poslije Reljkovićeve smrti tiskan je „Satir“ još mnogo puta. Da je knjiga postala bliška i čitaocima izvan Reljkovićeve užega zavičaja pokazuju i dva izdanja priređivača Stevana Rajića, koji je „Satira“ preveo na „prосто—serbskij“ jezik i tiskao ga ćirilicom. Ikavski govor Reljkovićeve kraja zamijenio je ekavskim.

Reljković je bio disciplinirani graničarski časnik, pa je njegova lojalnost vladaru, koji je i sam promovirao napredne ideje, posve razumljiva. Čvrsto je vjerovao u naklonost vladara prema seljaku, a graničarska vojnička uprava bila je tek izvršilac vladarevih dobronamjernih želja i naredbi, pa je zbog toga valja slušati i poštivati.

Vjerujući u pravednost i smislenost društvenoga i klasnog poretka u kojemu postoji podijeljenost u tri čvrsto ukorijenjena stanja: „moleće, hraneće i braneće“, izricao je na Satirova usta pohvalu i priznanje seljaku:

*Nejma starjeg na svitu zanata
nit mudrije smišljenog halata
što je zanat jednoga težaka
koji pravo uređuje svaka.*

(II/3027—3029)

Svoje uvjerenje o opravdanosti trostruke podjele stanovništva potkrijepio je Reljković i autoritetom patrijarha Noe koji je, eto, već u ona davna, biblijska vremena shvatio potrebu i vrijednost čvrsto utvrđena poretka:

*Zato Noje u tri reda najde
da svit dili, drugač nejma fajde.
'Jedan, reče' nek bude moleći,
jer molitve pravovirujućih
uzdižu se, nebo probijaju
i milosti božje dobivaju,
da Bog svita opet ne pokara,
jerbo čovik jedan drugog vara.
Drugog reda postavlja hraneći,
jer od ovog koji posao veći?
Nek jedan red zadobavlja kruha,
drugi moli, da ga Bog sačuva,
a treći red nek bude braneći,
jer je i to od poslova većjih*

*da prvi red s mirom Bogu služi
drugi teži i u miru pluži,
jer kada se svit jednoč rasplodi,
možebiti da se još dogodi,
neprijatelj da otkud navali,
molit smete i hranu popali.
Zato mora tkogodire branit,
i tko moli i tko će ga hranit.*

(11/3065—3086)

Kao graničarski oficir, Reljković se prvenstveno obraćao seljačkome stanovništvu slavonske Vojne krajine. Premda je Reljković dobro znao da su civilna Slavonija i slavonska Vojna krajina organska cjelina, a to je vidljivo i iz njegova opisa Slavonije u prvome pjevanju drugoga izdanja, ono što se događalo izvan Granice, u Paoriji, nije ulazilo u područje njegova prosvjetiteljskog interesa.

Važnost M. A. Reljkovića u hrvatskoj književnosti, kao i u povijesti razvitka hrvatskoga novoštokavskog jezičnog standarda, čvrsto je utvrđena. No valja dodati da je uz već dobro poznatu literarnu i prosvjetiteljsku ulogu važan i njegov prinos hrvatskoj etnologiji.

U skladu sa svojom vojničkom naobrazbom i relativnim poznavanjem seljačkoga života u nekim zemljama zapadne Evrope, kao pristaša prosvjetiteljskih nazora, a usput i nepokolebivo odan vladaru, Reljković je nastojao otkriti uzroke zaostalosti i bijede u kojoj su živjeli njegovi zemljaci. Istodobno je želio pronaći najbolji i najdjelotvorniji način da se oni uklone. Sjećanje na dugotrajnu, omraženu tursku vladavinu još je živjelo u narodu, pa je Reljković, koji je i sâm u to vjerovao, za velik dio nevolja optužio Turke. Smatrao je da je turski utjecaj prožeo sve slojeve narodnoga života i da tu valja tražiti uzroke zaostalosti. Mislio je također da se jedino oštrom i nemilosrdnom kritikom mogu iskorijeniti mnogi loši običaji zaostali iz turskih vremena. Zahvaljujući svoje seljačkom podrijetlu bio je dobar znalac narodnoga života, pa je vjerojatno baš to razlog što „Satir“ obiluje mnoštvom dragocjenih etnografskih podataka o slavonskome selu u XVIII. st. Opisujući život graničarskih seljaka postao je Reljković kritičar svoje sredine i vremena i, zapravo sasvim nenamjerno, etnograf. Ipak je možda pretjerana tvrdnja koja je s tim u svezi bila postavljena, tj. da je Reljković „pionir kritičke etnologije“⁴ u nas. Za takvu su mu ulogu nadostajali stručno obrazovanje i znanstvena objektivnost. Iako je u „Satiru“ opisao mnoge osobine narodnoga života i običaje uza nj vezane, u njihovu tumačenju gotovo je uvijek nepouzdan i netočan. U dobronamjernoj prosvjetiteljskoj želji da svoje čitatelje potakne na razmišljanje, da ih upozori na neznanje u kojem su živjeli, osudio je svaki običaj koji se njemu učinio lošim kao „tursku skulu“, ne opterećujući se pri tome sumnjom radi li se zaista o tur-

⁴ Dr Dušan Nedeljković, *Pionir kritičke etnologije, prosvjetitelj, reformist i utopist Matija Reljković*, Letopis Matice srpske, jun 1962, Novi Sad, knjiga 389.

skome utjecaju ili bi možda izvorište pojave valjalo tražiti negdje drugdje. Stoga je Reljković nedvojbeno kritičan pisac, ali ga se teško može smatrati kritičkim etnologom, pa makar i u pionirskom zametku, jer njegova kritičnost nije ni etnološka niti je uopće znanstvena.

No, bez obzira na znanstvenu valjanost mnogih Reljkovićevih tvrdnji, bit će i etnologu zanimljivo i korisno poslušati razgovor što ga Satir „smijućeg i posprdljivog obraza“ vodi sa Slavoncem.

3

U sveukupnome Reljkovićevu literarnom opusu jedino je „Satir“ izvorno djelo (valja izuzeti njegovu Novu slavonsku i nimačku gramatiku), pa je upravo zato i etnološki najzanimljiviji.

Drugo, osječko izdanje „Satira“, što je tiskano 1779. dakle sedamnaest godina poslije prvoga, drezdenskoga, razlikuje se od njega u mnogočemu. Po broju stihova drugo je izdanje znatno opsežnije (ima 3498 stihova naprama 1938 u prvome). Dodan mu je drugi dio, opširan predgovor i nekoliko usputnih bilježaka i objašnjenja.

Opis Slavonije i njezine povijesti

Oba izdanja „Satira“ počinju dobro poznatim poetičnim opisom Slavonije:

*Slavonijo, zemljo plemenita,
vele ti si lipo uzorita,
nakičena zelenim gorama,
obaljana četirim vodama.
Na priliku zemaljskoga raja
rike teku sa četiri kraja*

(I. i II/1-6)⁵

A između tih četiriju rijeka: Dunava, Ilave, Drave i Save leži ravna Slavonija „kano jedna zelena livada“. Zanimljivo je da Reljković u svojem opisu zemlje nije osim Fruške gore imenovao ni jednu drugu planinu, iako se po trećem stihu vidi da je Slavonija ukrašena „zelenim gorama“. Opširan popis slavonskih gradova i „plemenitih varoši“ dodan je drugome izdanju uz nabranje manjih vodâ i rijekâ što zemlju natapaju, „hranu melju i ribu davaju“. Nadalje, i opet samo u drugome izdanju, spominju se brojni franjevački samostani raspoređeni diljem cijele Slavonije i pravoslavni manastiri smješteni, uglavnom, na Fruškoj gori. Upravo taj podroban opis zemlje pokazuje da je

⁵ Pri pripremanju ovoga prikaza služila sam se s oba izdanja „Satira“. Rimski broj uz citirane stihove označava izdanje djela, dok arapske znamenke bilježe redni broj stiha. Često se isti stihovi navode uz nekoliko temâ, ako je slučaj da se na više njih i odnose.

Reljković obje Slavonije, i Paoriju i Vojnu krajinu, smatrao jedinstvenom prirodnom i etničkom cjelinom.

Poslije opisa njezinih ljepota slijedi nabranje svih dobara kojima je Slavonija obdarena. U toj zemlji što je stvorena „na priliku zemaljskoga raja“ ima svega što je potrebno za sretan život njezinih stanovnika:

*Bog je tebe lipo namirio
i svakakvim plodom nadilio,
da ti rodi vino i pšenica,
kom se hrani i junak i ptica;
marvu dao od svakakve fele:
konje, vole, svinje, ovce, pčele.*

(11/67–72)

Ta lijepa i bogata Slavonija ima i svoju drevnu povijest, pa Satir — Reljković nastavlja pjev o povijesti zemlje, o postanku njezina imena, o brojnim jezicima koji su se iz nje proširili na sve strane. Po tome kojim je sve jezicima smjestio kolijevku u Slavoniju, vidi se „...da Reljković samo naslućuje zajednicu slavenskih jezika, ali da još nema pravu sliku o njihovu grananju“⁶ i da stoji pod utjecajem predaje o autohtonome ilirskom podrijetlu Slavena. Kad je negdje davno, narod u Slavoniji primio kršćanstvo, nastavlja Satir svoje povijesno izlaganje, nastala je i pismenost, napisane su knjige na narodnome jeziku, a na tom se je jeziku držalo i bogoslužje.

Ali, kako je uvijek bilo da blagostanje jedne zemlje izaziva pohlepu neprijatelja, dogodilo se to i Slavoniji. Mnoge je njezino bogatstvo privlačilo „ter sad ovaj, sad onaj navali“, pa što ostade iza Atile dokrajčio je „to Soliman, došav iznenada“. A kako je došao, tako je i ostao više od stoljeća i pol:

*Al kad turske sile navališe,
i gradove lipe razoriše,
pribivalce tvoje rastiraše,
Slavoniju k sebi zadobiše,
tad nestade starije junaka,
sve uprave i svakog nauka.*

(11/51–56)

Pod turskom je vlašću, pripovijeda dalje Satir, nestalo staroga blagostanja, svake smirenosti, reda i pismenosti. Opustjele su plodne njive i plemeniti vinogradi, broj stanovništva naglo se smanjio (krajem XVII. st. Slavonija broji tek oko 150 000 stanovnika. Poslije povlačenja Turaka broj stanovništva postupno raste pa je u drugoj polovici XVIII. st. F. W. Taube zabilježio 233 tisuće žitelja u Slavoniji). Brojne crkve pretvorili su Turci u džamije. Izgubile su se stare knjige što su svjedočile o jeziku i pismenosti u Slavoniji, a što je još gore, u svakodnevnome druženju s Turcima, Slavonci:

⁶ Krešimir Georgijević, o. c. str. 240.

*Običaje lipe ostaviše,
a poganske pomalo primiše.*

(II/185–186)

U druženju s „poganima“ poremećeni su starinski oblici života i ponašanja u zajednici, narod je naučio psovati, mladi su prestali poštivati starije, nestalo je stida u ženâ i djevojaka i duboko su se ucijepile kojekakve turske praznovjerice:

*od onda je ostalo psovanje,
prelo, kolâ i ašikovanje.*

(II/199–200)

*Od onda je postalo čaranje,
vištičluk i bulsko varanje,
koje one sobom donesoše,
Slavoniju njima otrovaše.*

(II/207–210)

No, kako je, po nekom nepisanom zakonu, svaka sila za vremena, nestalo je tako i ruske! Otišli su Turci, ali su za njima ostale posljedice njihove dugotrajne prisutnosti u svim vidovima narodnoga života. Ostale su, tûži Satir, mnoge turske „skule“:

*pak se evo istrgnut ne dadu,
jerbo koren duboko imadu.*

(II/214–215)

Koliko je zla ostalo, nastavlja Satir, vidi se i po tome što se uporabom mnogih turskih riječi posve iskvario narodni jezik, a nema više knjigâ „koje bi vam jezik uzdržale“, koje bi narod mogao čitati i po njima učiti kako valja pisati i govoriti. Istina je — objektivno primjećuje Satir — nema još ni dovoljno škola u Slavoniji, iako već odavna nema Turaka, ali mnogi Slavonac čak i ne želi da mu djeca pohađaju školu pa se radije izgovara:

*naši stari nisu pisat znali,
al su bolje neg mi sad stajali.*

(II/317–318)

Ali, uzvraća mu Satir spremno:

*vaši stari jesu knjigu znali,
srpski štili, a srpski pisali.*

(II/321–322)

i pri tome, dakako, misli na stare knjige bosanskih i slavonskih franjevaca koje su bile pisane bosanskom ćirilicom — bosančicom.

U svojoj prosvjetiteljskoj zanesenosti zaboravio je naš dobronamjerni autor „Satira“ da je od onih davnih, sretnih vremena mnogo nevoljâ i ratnih olujâ prohujalo Slavonijom. Zaboravio je, čini se, da je dugi niz godinâ sve „... bilo u strahu za goli život, a za

širenje knjige i nauke potrebni su smireni i čvrsti ljudi, i mirna, od burâ zaklonjena vremena. A toga nije bilo".⁷ Barem ne u Slavoniji!

No premda je stanje u Slavoniji tako teško, Reljković ne gubi nadu.

Izlaz iz zaostalosti on vidi prvenstveno u uklanjanju posljedica turske vladavine, a zatim u novonastalim političkim prilikama, u naprednoj upravi prosvijećenih vladara iz habsburške kuće. Valja samo zamoliti „... svitlu cesaricu, vašu majku i vašu kraljicu" neka milostivo naredi da se u svaku župu postavi „meštar" koji će djecu naučiti čitati i pisati i Boga moliti, pa će onda svatko znati svoju dužnost. Za to pak, dodaje odani vojnik Reljković, za tu veliku milost, mora Slavonac dragoj „cesarici" obećati vjernost i spremnost:

*krv proliti za njezinu službu
sve pokorno, ne imajuć tužbu,*
(11/659—660)

Opis slavonskoga graničarskog sela⁸

Podrobnijeg opisa graničarskog sela u XVIII. st. nećemo naći u Reljkovićevu „Satiru". Tek u drugome dijelu drugoga izdanja nekoliko stihova i njima pridodane bilješke govore da su se u oblikovanju vanjskoga izgleda graničarskoga sela dogodile velike promjene u proteklih sedamnaest godina, koliko je prošlo između prvoga i drugog izdanja „Satira". Dok je za turske vladavine narod svoje domove radije gradio podalje od cestâ i javnih putova da bi izbjegao pustošenje vojskâ što su se njima kretale, vojnička je uprava Krajine odredila da se kuće podižu u nizu uz ceste. Svaka graničarska kuća, podignuta na strogo odmjerenoj parceli i po određenome nacrtu, morala je biti označena brojem, „numerom".

Na taj je način graničarska uprava mogla vršiti nadzor i voditi točnu evidenciju o stanovništvu. Zahvaljujući tom strogom propisu o gradnji kuća stvoren je tip sela što ga danas nazivamo „ušorenim". U svakom je selu izgrađena mreža cestâ, uz njih su iskopa-

⁷ Krešimir Georgijević, *o. c.* str. 13.

⁸ Zbog bolje preglednosti etnološki zanimljivih podataka kojima „Satir" obiluje, podijelila sam cijelo djelo u nekoliko temâ i uza svaku navela sve one stihove što se na nju odnose, bez obzira na kojem se mjestu u „Satiru" nalaze. Pri podjeli sam se, uglavnom, poslužila Radićevom shemom.

Neke sam teme, gdje god je to bilo moguće, nadopunila opisima Slavonije iz djela Reljkovićevih suvremenika. Prvenstveno se to odnosi na dijelove izvještaja M. Pillera i L. Mitterpachera iz knjige *Iter per Poseganam Slavoniae provinciam mensibus junio et julio anno MDCCLXXXII susceptum*, Budim, 1783, i one, F. W. Taubea o Vojnoj krajini u knjizi *Historisch-geographische Beschreibung des K nigsreichs Slavonien und des Herzogtums Syrmien*, Leipzig, 1777.

Pri obradbi pojedinih temâ poslužili su mi i neki drugi izvori, vremenski mlađi ili stariji od „Satira", za koje sam smatrala da će pridonijeti upotpunjavanju Reljkovićeve slike slavonskoga graničarskog sela i života u njemu.

ni jarci za odvod vode, a uz rubove seoskih sokaka morali su seljaci saditi drveće, pretežno dudove (godine 1761. uveden je u Slavoniju uzgoj dudova svilca). Stari, drveni mostovi zamijenjeni su kamenima, a grmlje i šikarje uza ceste i putove izvan naselja bilo je posječeno kako bi se smanjila opasnost od hajdučkih zasjeda, koje su dugo vremena ugrožavale sigurnost putovanja. Nedvojbeno je da su takve organizirane, a često i prisilne akcije značile velik napredak u odnosu na prijašnje stanje, pa i nije čudo što se, 1779. godine, Slavonac hvali Satiru:

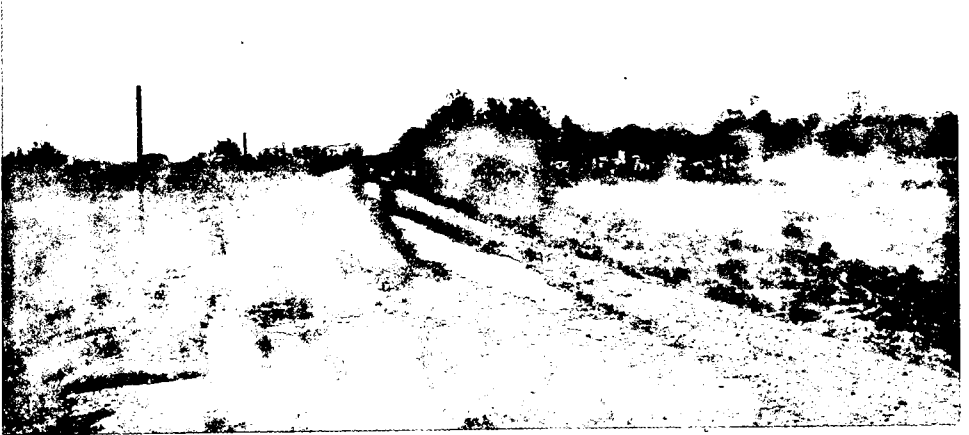
*Da sad vidiš, kakova su sela,
i kakva je sva čeljad vesela,
ti bi sam se u seb' začudio
pak me ne bi nehatna kudio,
jer sva sela već u redu stoje,
svaka kuća ima mjesto svoje,
sve u redu i sve po numeri, —
ti to vidi pak mi ne zameri.
I još motri posađeno voće:
redom stoji, — tom zabavit tko će?
A drumovi, kakovi su sada,
takvi bili još nisu nikada:
svi široki, a drugo upravni,
mogu reći, da su mnogo slavni,
jer slobodno svatko može proći,
kako ob dan tako u pol noći,*

(II/2253—2268)

U opširnoj bilješci pridodanoj 2263. stihu govori Reljković o barunu Ljubibratiću, „obristlieutanantu“ gradiške regimente koji je naredio da se u njegovoj regimenti prošire i uredi ceste i putovi i da „sela koja su blizu, s obe strane drumu po koncu pruži, a ostala u red postavi i gradiškoj krajini čisto drugo lice dade“. Iz bilješke se vidi da je taj pothvat nailazio na otpor stanovništva, ali je neumoljivi krajiški časnik Ljubibratić ipak ostvario svoje namjere. Čak i oni koji su nerado gledali na te novotarije i bunili se zbog prisilnoga rada na krčenju usputnih šikarâ, morali su na kraju priznati da se sada putuje lakše, brže i sigurnije, bez straha od šumskih pustahijâ. U daljnjem tekstu bilješke spominje Reljković i stanje u požeškoj županiji, gdje je slične pothvate izveo daruvarski grof Janković, pa je to jedan od rijetkih slučajeva da se u „Satiru“ spominje i Paorija.

Po nalogu bečkoga dvora boravili su godine 1782. u požeškoj županiji budimski profesori Matija Piller i Ludvik Mitterpacher. Opisu flore, faune i mineralnoga blaga dodali su i svoja zapažanja o životu i običajima seljačkoga stanovništva te županije. Iako se njihovi opisi odnose samo na požeški kraj, lako je pretpostaviti da se, zbog pripadnosti istoj etničkoj i kulturnoj cjelini, mnogi opisani oblici tradicijske kulture u mnogočemu podudaraju s onima u Vojnoj krajini.

Nekoliko godina prije Piller i Mitterpachera boravio je u Slavoniji vladin savjetnik Friedrich Wilhelm Taube, i on kao izaslanik bečkoga dvora. Kao rezultat svoga višemje-

Krajolik iz Reljkovićeva zavičaja. Prilaz selu Orubica.

Utok Vrbasa u Savu u selu Davor

sečnog boravka objavio je Taube knjigu s opširnim prikazom stanja, gospodarskoga i društvenog, u obje Slavonije.

Opis graničarske kuće i gospodarskih zgrada

Kad je riječ o kući i njezinu uređenju, Reljković je mnogo opširniji. Po stihovima kojima Satir kazuje kako izgleda kuća graničarskoga seljaka dobiva se dojam da je seljački, graničarski dom toga vremena bio jednostavno sklonište bez ikakve udobnosti, opremljeno tek najnužnijim za život. U to su doba, u drugoj polovici XVIII. st., seljčke kuće bile drvene, no, prema Reljkoviću, loše i nemarno izrađene:

*Jer iznutri niti baš izvana
nije ona ničim umazana,
neg izvana kroz brvna se vidi
kako starac u zapečku sidi
pak se ni ond' ne može ugriti,
jer pendžeri nisu zatvoriti,
neg onako stoje odjazeni
cile zime i cile jeseni,*

(II/1953—1960)

Zbog siromaštva nije seljak mogao nabaviti skupo staklo, pa se od hladnoće štitio prekrivajući prozorske otvore samo papirom. No Satir smatra da nije siromaštvo jedini uzrok tomu već, naprosto, loše gospodarenje i zaostalost Slavonaca. Zato im veli:

*Pustu šumu zalud pokvariste
i na vatru kod kuće složiste.
Što u zimi ti drva navoziš,
polovicu da u fati složiš,
mogao bi za novce prodati
i srčali—pendžere kupiti,
pak bi bolje kroz srču vidio
i u sobi u toplu sidio*

(II/1961—1968)

Taj savjet kako da se potreban novac namakne prodajom viška proizvoda posve je u skladu s načelima robno—novčane privrede koja se u to vrijeme već javlja i u Slavoniji.

Unutrašnjost graničarske kuće još je gora od njezina vanjskoga izgleda:

*Drugo nejmaš u sobi stolice
ni u kući čestite police,
nit je gdigod viditi ormara,
gdi se krušac i drugo zatvara,
neg po turski na zemlji sjedete
pak onako na zemlji jedete*

(II/1971—1976)

No, nije to sve, kaže Satir:

*nego nejma ni dobre postelje,
a perine ni vidit od želje.*

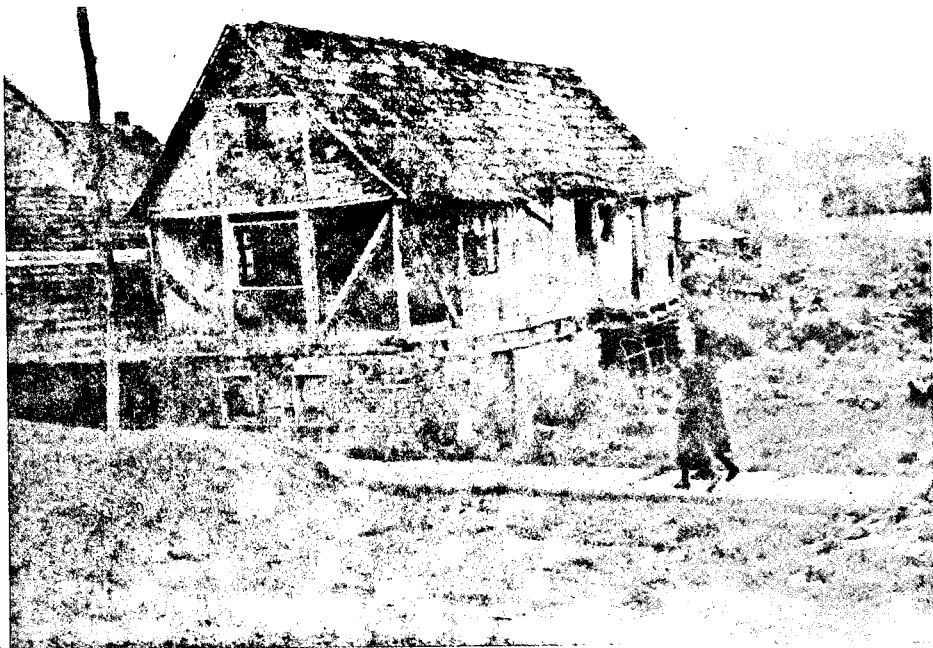
(II/1435–1436)

A kako će i biti kada u neznanju i nemaru:

*Pusto perje priko sve godine
zaludu vam ode i pogine,
ne znate se od njega pomoći
kako biste spavali u noći.*

(II/1437-1440)

Ako je vjerovati dvorskome savjetniku Taubeu, koji je svoju knjigu „Historisch-geographische Beschreibung des Königsreichs Slavonien und des Herzogtums Syrmien“ objavio samo dvije godine prije drugoga izdanja „Satira“, slavonski je seljak živio u zaista bijednu domu. Taubeov je opis graničarskih kuća, a i njihova inventara, do te mjere crn i kritički zaoštren da mu je, gotovo, teško povjerovati. „Njihove oblijepljene kolibe“ — piše Taube — „nalik su nastambama američkih divljaka. Jedna jedina prostorija ispunjava cijelu kuću, u kojoj se ne može naći ni prozor ni zrcalo, nema ni stola ni klupe ili stolice, ni peći ni kreveta ili tome slično. Ta prostorija služi ne samo mnogobrojnoj obitelji već i njihovim svinjama i peradi kao stalno prebivalište. Sav ku-

Napuštena stara kuća u Davoru. Primjer gradnje „na kanate“.

hinjski pribor sastoji se od jednoga kotla, jednog jedinog noža i nekoliko drvenih žlica i tanjura; prsti služe umjesto vilica".⁹

Teško je prihvatiti da su slavonski seljaci u drugoj polovici XVIII. st. tako primitivno živjeli. Nameće se misao da je možda Taube uzeo najekstremniji slučaj i prikazao ga kao opće stanje. Zanimljivo je da ni Reljković, a niti itko drugi od njegovih suvremenika, nije zabilježio ništa slična o seljačkim domovima. A ipak, teško je vjerovati da bi takvo stanje promaklo oštrome promatračkom oku Reljkovića.

Nije na odmet, usporedbe radi, promotriti kako Piller i Mitterpacher opisuju seljačke kuće u susjednoj civilnoj Slavoniji: „Kuće grade povisoko nad zemljom i prave ih od četverouglatih i otesanih greda, a najviše ih pokrivaju daščicama, rijetko za krov upotrebljavaju slamu. I sam dimnjak prave od drveta i grade ga u obliku tornja i kite. Iznutra sve izmažu zemljom, izglade i napokon obijele krečom”.¹⁰ Sama kuća, stoji dalje u njihovu opisu, ima trijem a unutrašnjost joj je podijeljena u nekoliko prostoriya: kuhinju, iz koje se ulazi u sobu kućnoga gazde i spremište i po jednu prostoriju sa svake strane trijema. Tu je, s jedne strane, zajednička soba za svu čeljad, a s druge strane trijema mala soba namijenjena putniku—namjerniku. Ovi autori izrijeком naglašavaju veliku čistoću kuća kojima je baš to „jedini ures”. Osim zajedničke prostoriya spominju oni i posebne „spavaće sobe” u kojima su odijeljeno spavali bračni parovi, a u njih su također spremali i svoje osobne stvari. Iako su takve prostorije bile izvan kuće, nalazile su se „ipak unutar iste ograde”. Taj se opis vjerojatno odnosi na kiljere ili kućare, no autori za njih ne navode nikakvih posebnih naziva. U zajedničkoj sobi spavaju samo oni kojima su već „prošle mladenačke godine” i to na posteljama s perinama i pokrivačima, dok mladež spava u toj istoj prostoriji, ali na „tvrdoj zemlji prostrijeviš poda se ili ponjavu ili odjeću, da tijelo zarana otvrdne”.¹¹

Podrobni opisi seljačkih kuća s kraja XIX. st. što ih nalazimo u monografijama J. Lovrečića i L. Lukića pokazuju da se najbitnije karakteristike slavonske seljačke arhitekture i unutrašnjega uređenja kuća, u usporedbi s opisom Pillera i Mitterpachera, unatoč poboljšanoj izradbi i većoj udobnosti, nisu bitno promijenile tokom cijeloga jednog stoljeća.¹²

⁹ Tomo Matić, *Narodni život i običaji u požeškoj županiji krajem osamnaestoga vijeka*, ZbNŽO, knjiga 35, Zagreb, 1951, str. 26. (bilješka 5)

¹⁰ Tomo Matić, *o. c.* str. 8. i 9.

¹¹ Tomo Matić, *o. c.* str. 10.

¹² Josip Lovrečić, *Otok, narodni život i običaji*, ZbNŽO, svezak II, Zagreb 1897, str. 115. i dalje.
Luka Lukić, *Varoš, narodni život i običaji*, ZbNŽO, knjiga XXIV, Zagreb 1919, str. 43. i dalje.

U svezi s izloženim materijalom spomenut ću jedan, još stariji opis seljačkih kuća koji potječe iz XVII. stoljeća. Svećenik Bartol Kašić D. I. (autor prve hrvatske gramatike a i drugih, za našu kulturnu baštinu važnih djela) opisao je u svojoj Autobiografiji podzemnu nastambu u kojoj je

No, vratimo se Reljkoviću da čujemo što Slavonac priča o promjenama koje su se zbile u Slavoniji:

*Sad imadem u kući ormara,
gdje se krušac i drugo zatvara,
pak imadem krevet i stolicu,
i čiviluk i klup i policu,
i joštere od srče pendžere,
sad mi kokoš papira ne dere.*

(11/2236—2241)

Mišljenje Reljkovića o gospodarskim zgradama u sklopu seoskoga domaćinstva nije ni malo povoljno, pa mu i ta tema pruža nove mogućnosti da pokudi Slavonca za loše gospodarjenje i nemar.

Po slijedećim stihovima čini se da se Slavonac prema svojoj stoci odnosio nemarno i da mu je nedostajalo potrebnoga znanja za pravilan uzgoj. Satir prigovara svome subesjed-

boravio za vrijeme svoga prvog „Papinskog poslanstva u turske zemlje“ godine 1612—1613. Bilo je to u nekom selu između Beograda i Mitrovice u kojem je živjelo pravoslavno stanovništvo. Zbog zanimljivosti opisa bilježim ovdje prijevod teksta što se odnosi na podzemne nastambe:

„Stigli su dakle, vučeni od četiriju konja u saonicama (*sohanna seu traha*), do nekih podzemnih stanova kojih su se krovovi, malo nad zemljom podignuti, vidjeli kad im se prilazilo bliže, kako se iz njih diže dim i razilazi u zrak. Silazilo se pak do ognjišta sa zapaljenom vatrom, kao po nekim stubama, a blizu vatre bio je naokolo kao zid; čitava je obitelj, da se ogrije, izlazila iz podzemnih rupâ iskopanih u čvršćoj zemlji, kao kamenoj, iz ložnica (*cubiculis*) u kojima su svi spavali i boravili i danju i noću, djeca s majkama i ostali ukućani i putnici prihvaćeni kao gosti, gdje su i Oci s pratiocima bili počinnuli.

Bili su pak to kršćani Srbi, odgojeni od djetinjstva u shizmatičkom grčkom obredu, ... (*Erant autem christiani Serblii in ritu schismatico graeco educati ab infantia, ...*).“

U nastavku putovanja stigao je Kašić, južno od Srijemske Mitrovice, do seoskih kolibâ u kojima je živjelo katoličko stanovništvo. O tim naseljima, koja po mnogočemu upućuju na zajednička, zadružna obitavališta, rekao je Kašić ovo:

„U svojoj ih je kući primio neki starac, otac velike obitelji, katolik. On je imao više sinova s njihovim ženama i djecom, koji su u svojim kolibama stanovali uokrug u nekoj udaljenosti, svi skupa u susjedstvu, po starome običaju patrijarha (*more antiquo patriarcharum*), sa svojim ovčama, kozama, govedima i drugom krupnom stokom (*armentis*), konjima, zaprežnom stokom (*umentis*), magarcima (!) i svinjama pa i s peradi sviju vrste: pjetlovima, kokošima, pilicima, guskama, golubima i golubicama i ako je čega drugoga. A sve su kolibe (*casae palseares*) što pripadaju djeci dobro i čvrsto ograđene i utvrđene kao zidom, plotovima (ili živicom) i drvećem (*sepibus arboribusque*), tako da za lopove i razbojнике nigdje nema otvorena pristupa bez velike muke kroz trnje; tako dakle, kao u gradu okruženu zidovima, mirno i ni od koga ometani, plaćajući danak svojim gospodarima Turcima, žive uz jedno ognjište stari otac po imenu Grgur sa svojom djecom i s njihovim obiteljima i provode život sve do starosti po propisima rimokatoličkoga obreda; tako žive i stanuju s obiteljima gotovo svi katolici, odvojeni od Turaka, koji stanuju u jače utvrđenim gradovima, odvojeni i od shizmatika, između rijekâ Save i Dunava nedaleko od crkava koje se ili čuvaju netaknute ili se, razrušene, popravljaju.“ (Miroslav Vani-no, *Autobiografija Bartola Kašića*, Građa za povijest književnosti Hrvatske, knjiga XV, JAZU, Zagreb 1940, str. 43 i 44.)

Iako se navedeni Kašićevi opisi odnose na sela u Srijemu nema razloga sumnjati da u tursko vrijeme, u istim gospodarskim i političkim uvjetima nije i u Slavoniji bilo istih ili barem sličnih tipova seoskih domova.

niku što ne drži blago u stajama, već ga pušta na otvorenu prostoru, slabo zaštićeno od nevremena:

*Kad ti držiš sedam, osam krava,
– to je momče, sve istina prava, –
al u zimi da tribuješ lika,
ne bi našo ti u kući mlaka.
Kako hoćeš da ti mlaka dade,
kad ju nitko timarit ne znade,
neg joj metneš sina u šljiviku,
– ja ću tebi sad kazat priliku, –
pak i ono priko srca ždere,
jer po leđi snig i kiša dere.*

(I/1589–1598 = II/2011–2020)

No prema stihovima iz prvoga izdanja, kojih nema u drugome, zaključuje se da su ipak postojale nastambe za stoku:

*Ti đubreta odviše imadeš,
al se š njime poslužiti ne znadeš,
neg onako zaludu istrune,
u njeg štala do polak zarone.*

(I/1805–1808)

Nije to prvi put da Reljković, u želji da odgojno djeluje na čitatelja, zađe u proturječje.

Koje se još zgrade nalaze u sastavu jednoga seoskog domaćinstva saznajemo posredno iz stihova u kojima Reljković govori o odvojenim prostorijama za ljudsko stanovanje, a on ih, kao pobornik zadruga i zajedničkoga života pod jednim krovom, smatra promašenima i nepotrebima:

*Ti imadeš dva i tri kiljera,
a ne valja svaki ni filjera;
da si jednog kući primaknuo
i još jednu sobu namaknuo,
ako će bit najmanja sobica,
ti imadeš dosta potribica.*

(II/2417–2422)

Jer i ti „kiljeri“ nisu čvrsto sagrađeni, pa kad u njih smjeste bolesna ukućana, on tamo nema ni najnužnije udobnosti:

*jer kroz brvna siverina puše,
mora ostat bolesnik prez duše*

(II/2453–2456)

Podaci o kući i gospodarskim zgradama u graničarskom selu vrlo su oskudni. Odatle se jasno vidi da Reljkovića pri pisanju „Satira“ nije vodila nikakva znanstvena pobuda da

podrobno prouči i opiše narodni život i običaje u Granici, već da je iz inventara tradicijske kulture uzimao samo ono što mu je trebalo u svrhu da istakne i podvrgne kritici zaostalost svojih zemljaka. Na koncu, njegova je zadaća prvenstveno bila prosvjetiteljska, pa je i razumljivo da je zanemarivao sve ono što mu se nije činilo dovoljno važnim.

Hrana, piće i posuđe

Na pripremanju hrane i na opisivanju posuđa potrebnoga za nju Reljković se mnogo ne zadržava. Tek tu i tamo mogu se prikupiti neki podaci o jelima i priboru za jelo, ali je autorova nezainteresiranost i za taj vid narodnoga života uočljiva. Gotovo najviše podataka o hrani nalazimo u stihovima kojima izriče svoju ljutnju na Slavonca što je od Turaka prihvatio nazive za neka, sasvim domaća, jela ili pak što je od njih preuzeo druga, prije nepoznata:

*brašnenici govore zaira,
kada gladan ne imade mira.*

(II/229–230)

ili:

*Brašno kradu i govodske masti
peku pite i svakakve slasti
gurabije i peksemetiče,
peku alvu i od brašna ptiće,*

(II/425–428)

Pri spomenu kruha izražava Reljković – Satir i opet svoje nezadovoljstvo Slavončevim gospodarenjem:

*i toliko kruha izrižete
pak ni polak vi ne pojidete
već vam višje zaludu otide,
nego što se svaki dan pojide.*

(II/1977–1980)

Pri nabranju zanata spominje Reljković i pekare koji su opskrbljivali narod kruhom i pecivom. Iako je vjerojatnije da se kruh pretežito pekao u domaćinstvima, iz slijedećih stihova vidimo da su pekari osim peciva pekli i kruh i da ga je narod u njih i kupovao:

kruh prodaje i zemličku peče;

(II/1027)

brašnenica – *brašnjenica*, pogača što se nosi na put; *zaira (zahira)* – hrana, namirnice; *gurabija* – tvrd, okrugli kolač od brašna, šećera i masla. Umjesto šećera može se upotrijebiti i med; *peksimet* ili *peksimi* – mali hljepčić od brašna, mlijeka, jaja i masla umiješan s kvascem; dvopek; *halva* ili *alva* – slatko jelo od pšeničnoga ili bijeloga brašna, masla i šećera. (A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom–hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1973.).

Nazivi peciva pokazuju gradski utjecaj, a po stihovima što slijede vidi se da pecivo nije svakodnevno jelo, već da su ga samo povremeno kupovali kao poslasticu djeci:

*Ja jučere posla po perece,
da jednime zabavim ditešce,*

(II/1029—1030)

Piller i Mitterpacher naglašavaju jednostavnost prehrane u selima požeške županije. Hrana ovisi, kažu oni, o godišnjem dobu. Ljeti narod pretežno jede povrće i jela od brašna, dok zimi pretežu ona od mesa, a od tih pak najviše se jede svinjetina s kupusom i bundeve koje spremaju za zimu ukiseljene ili sušene. Sva jela od brašna, bilo od pšeničnoga ili kukuruznoga, kuhaju se u mlijeku i prelijevaju rastopljenom slaninom. Za Božić se priprema odojak ili krme.

U opisu prehrane u slavonskim selima Taube je vrlo štur i kaže samo da su najobičnija jela najdraža prehrana seljaka.

U „Satiru“ ima dosta stihova što govore o alkoholnom piću i o lošim posljedicama što ih uživanje alkohola ostavlja na čovjeka. Reljković smatra da je osobito rakija učinila mnogo zla graničarskom gospodarstvu pa kaže:

*Od četvrte govorit ću stvari,
koja mlogog domaćina kvari.
To je, družo, što kazani peku,
pa š njih mlogi baš ništa ne steku,
jer on hranu u polju ostavi,
a kod kuće kotao nastavi*

(II/2026—2032)

Mnogi je Slavonac zanemario posao zbog rakije. Gospodarstvo mu propada, susjedi mu popiju sve što ispeče, a da je dobar gospodar, nastavlja Satir, mogao bi zaraditi novaca od prodaje rakije. Jer:

*Rakija je gospodarstva dio,
kojeg, kad bi ti pametan bio,
morao bi u novac spraviti
pak se hranit, odiću praviti*

(II/2077—2080)

Ista je stvar i s vinom. Ni njega Slavonac ne prodaje već ga popiju ukućani i susjedi.

Piller i Mitterpacher spominju u svojem izvještaju da se u Slavoniji pripremaju alkoholna pića od grožđa i šljiva. Za rakiju kažu da je raširenije i omiljenije piće od vina.

Vrlo je malo predmeta za držanje hrane i pića spomenuto u „Satiru“. Da se kruh, a možda i druga hrana, ili pak neki pribor držao u ormaru određenu za tu svrhu, kazuju nam ovi stihovi:

*sad imadem u kući ormara,
gdi se krušac i drugo zatvara*

(II/2237–2238)

Jelo se težacima nosilo u „mirici“:

*oni glede sve na ručkaricu
hoće l' donet na glavi miricu*

(II/2109–2110)

Iz brojnih stihova što govore o rakiji razabire se kakve su se posude upotrebljavale pri njenu pripremanju. Kom se držao u „prosiči“:

*kad nestane u prosiči koma,
onda nosiš prazan sudić doma.*

(II/2085–2086)

Rakija se pekla u „kazanu“ ili „kotle“, a već gotovo piće mjerilo se na „oke“ i „fučije“.

*Po koliko fataš od nje oka?
Je l' koliko fučija široka?*

(II/2061–2062)

Za zaimanje tekućine služi „hrg“ iz kojeg se može i piti:

on bi hrgom, kad nejma čašice.

(II/2044)

Tekućina se također može mjeriti, držati ili nositi u „koršovima“ i „bukarama“ ili „bokarama“:

natoče mi po pun koršov vina

(II/741)

ili:

*oni glede sve na ručkaricu
hoće l' donet na glavi miricu
i u ruci bokaru rakije*

(II/2109–2111)

mirica, mjerica – prema Rječniku JAZU to je „osobita mjera za ono što se toči“ ili „osobita mjera za ono što se sipa“. Mislim da se u ovom našem slučaju ipak radi o posudi u kojoj se nosilo jelo težacima u polje; *prosič, prosječ* – bačva za držanje koma s prosječenim otvorom na koji se mogu pričvrstiti vratašca; *oka* – mjera za tekućinu, nešto više od litre; *fučija* – drvena posuda prema gore uža, služi za držanje tekućine, obično vode; *hrg* ili *rg* – u raznim našim krajevima tim se imenom nazivaju različite posude za držanje tekućine. U Slavoniji, a mislim da je tako i u Reljkovića, to je naziv za tikvicu kojoj je jedna strana trbuha odsječena pa se njome može zaimati tekućina.

Odijevanje, ukrašavanje i češljanje

Nema mnogo stihova u „Satiru“ koji bi mogli pružiti dostatno podataka o tome kako su se odijevali seljaci slavonske Vojne krajine u XVIII. st. Podaci su nešto bogatiji kad je riječ o ženskoj odjeći, osobito djevojačkoj, ali i tada služe Reljkoviću samo za to da bi što snažnije mogao istaknuti taštinu svojih zemljaka. Reljković je zapazio da se ženska čeljad rado kiti i da je vješta ukrašavanju svoje odjeće i uopće izgleda. Kao materijal uobičajen za izradbu odjevnih predmeta spominje samo lan i vunu, no djevojke i žene rado su ukrašavale svoju odjeću svilom:

*i donesu posle svakojake,
koja prelu, koja svile plave,
pak ond' vezu nidra i rukave,*

(II/418—420)

Osim ukrašavanja svilenim vezom, Slavonke su, saznajemo iz „Satira“, rado upotrebljavale i prirodno cvijeće kao nakit:

*odmah ide u bašče zelene,
i natrga ružice rumene,
pak što može lipše nakiti se.*

(II/525—527)

Vanjski je izgled, osobito u mladih djevojaka, bio vrlo važan i na njega se mnogo pazilo. Kad se je pred crkvom razigralo kolo i djevojkama se u žaru igre poremetio ukras u kosi ili na odjeći, priskakale su u pomoć brižljive majke koje su budnim okom pratile zabavu kćeri:

*kada kolo igra polagano
onda majka ustane lagano
pak na kćeri namišta marame
il đerdane sitno nanizane,
il ako joj ispadne kitica,
ona čuva da ne zgrabe dica.*

(II/535—540)

No čini se da je uza svu sklonost za ukrašavanje narod ipak imao istančan osjećaj za mjeru. Svako pretjerano kićenje postajalo je smiješno i tuđe:

*Al kad dojde ova kuharica,
nakićena kao Madžarica*

(II/839—840)

Slijedeći stihovi kazuju da se u to vrijeme u Granici uz domaće tkanine rabio i kupovni materijal:

*Ja doneso nigdi malo prija
za dva rifa lipoga damaška,
da mi zobun načini pobaška.*

(II/1086—1088)

Odjeća slavonskih graničarskih vojnika i časnika iz XVIII. st.

Odjeća slavonskih graničarskih vojnika i časnika iz XVIII. st.

O nazivima odjeće nema spomena, tek iz stihova što govore o mužu koji se razljutio na goropadnu ženu saznajemo što je žena nosila na sebi:

*svuč ću s tebe zobun i haljinu,
pak ću uzet kakvugod batinu
i bit ću te, dokle dušu ćujem*

(II/1885–1887)

O muškoj odjeći Reljković gotovo uopće ne govori. Spomenuo je samo *ćurdiju*, odjevni predmet stranoga imena i podrijetla. No malo je vjerojatno da je tako skupu odjeću nosio graničarski seljak:

*jer tkogod se često igra vojte,
poskidaće sa ćurdije rojte.*

(II/1169–1170)

I to je o odjeći uglavnom sve. Ništa nije bolje ni s opisom obuće. Po stihovima kojima autor „Satira” nabraja zanate vidi se da se narod opskrbljivao obućom kod seoskih majstora. Potpuno je pak zanemaren opis češljanja graničarskih seljaka. Podaci iz nekih drugih izvora upotpunit će prikaz odijevanja stanovništva.

Piller i Mitterpacher kažu o odjeći ovo:

„Odijelo muškaraca malo se razlikuje od odijela Madžara, a ljeti je ponajviše od lanenoga platna: košulja im siže gotovo do koljena i oko bokova je pritegnuta pasom, a kad hoće da se pristalije odjenu, obuku preko košulje kratak vuneni haljetak (ili prsluk), koji je rijetko bijele, najčešće tamne i gotovo opaljene boje, a obrubljen je crvenim ili modrim. Nitko ne nosi bradu, a brkove najvećim dijelom nose. Kosu straga vežu i uvijek je drže u redu. Glavu pokrivaju nekom vrstom suknene kape, koja ima oblik kusoga stošca ili šupljega polueliptoida, a boje je crvene ili modre. Ženske haljine su isto tako od lanenoga platna, osim vunениh kratkih pregača, koje su različne boje, ponajviše prugaste, a nose se uvijek po dvije, sprijeda i straga, kao da time hoće nadomjestiti gornju haljinu. Glavu, ne samo pokrivaju nego upravo zamataju platnenim rupcem, tako da im se samo lice vidi. Kada se kićenije odjenu, navuku na tijelo crni prsluk bez rukava, a na noge vunene čarape različne boje. No osobito kite glavu, ponajpače djevojke, koje na glavi nose crvenu kružnu partu, više zbog uresa nego da njome pokriju glavu mjesto velom. Jako vole životinjskim zubima i mnogobrojnim metalnim pločicama različitoga oblika i boje, koje vise na vrpci, dijeliti kosu i kititi spomenutu crvenu partu i vrat i uši. Zimi i muškarci i žene nose kožuhe”.¹³

U svome izvještaju spominje Taube da muškarci ili uopće ne briju brade ili pak nose male bradice poput njemačkih grenadira. Za mušku odjeću kaže da je napola turska, a napola ugarska. Muškarci pokrivaju glave po turskome običaju crvenim kapama u obli-

ćurdija — vrsta gornje kratke i duge haljine podstavljene krznom. Lice joj je obično od kadife ili čohе. Postoji muška i ženska ćurdija. (A. Škaljić, o. c. str. 200)

¹³ Tomo Matić, o. c. str. 8.

ku kalota. Te su kape, objašnjava on, došle iz Venecije. Na nogama se nose „ilirke pa-puče“ i „Bundschuhe“. Misli li to Taube na opanke? Ženska je odjeća, prema njegovu opisu, slična turskoj, ali opet ne sasvim. Udate žene pokrivaju glave, i to gotovo cijelu glavu bijelim pokrivalom, velom, koje se spušta niz leđa.¹⁴

Da je narod u Slavoniji još u XIX st. pamtio dugu kosu u muškaraca potvrđuju zabilješke u, već spominjanim, monografijama o selima Otok i Varoš. Josip Lovretić bilježi kako mu je djed pripovijedao da je i on sâm nosio nekada dugu kosu, svezanu na leđima u pletenicu. No, kad je došla zapovijed da se kosa mora kratko odrezati, ljudi su je odrezali, ali su za njom plakali. A Luka Lukić u svojoj monografiji o selu Varoš kaže: „pripovijedaju stari ljudi, da su nekad ljudi nosili velike vlase, da se nisu ni brijali, al kad je to pristalo, nitko ne zna“.

Na mnogim onodobnim gravurama prikazani su Graničari s perčinom što im visi na leđima.

Ogrijev

Šuma je kao tema često prisutna u „Satiru“, pa i nije slučajno što je Reljković baš slavonsku šumu izabrao za mjesto susreta Satira i Slavonca. Pokazanje, što u prvome izdanju „Satira“ prethodi prvome pjevanju, a kojega nema u drugome izdanju, počinje riječima: „Slavonac, sikući u šumi drva, namiri se na jednoga Satira, s kojim učinivši prijateljstvo, da će odsele zajedno hoditi i pajdašiti se...“.

U bogatim slavonskim šumama nije seljaku bilo teško pribaviti drvo potrebno za ogrijev ili građu. Velikim je dijelom gospodarstvo slavanskog graničarskog seljaka ovisilo o iskorištavanju šuma, ali su one neracionalnom eksploatacijom prorijeđene i opustošene. Na usta Satira Reljković izriče svoje ogorčenje na Slavonca koji, iz neznanja, ali i iz nemara, pustoši šumu. Kada mu je potrebno drvo za građu ili ogrijev Slavonac bez razmišljanja i biranja obara najprikladnije stablo. Takav postupak Reljković osuđuje:

*Pustu šumu zalud pokvariste
i na vatru kod kuće složite.*

(II/1960—1961)

Poslije povlačenja Turaka iz Slavonije uvela je uprava slavonske Vojne krajine propise kojima je ograničila samovoljno i nepromišljeno iskorištavanje slavonskih šuma. Više se bez dozvole nije smjelo posjeći niti jedno stablo, a i tada samo ono što je bilo određeno za sječū. Zabranjeno je također napasanje stoke, osobito kozâ koje su nanosile veliku štetu mladoj šumi.

U opširnoj bilješci uz gornje stihove kaže Reljković da se Slavonac buni što se zbog novih, strogih propisa ne može više slobodno koristiti bogatstvom šumâ. Nadalje, u

¹⁴ Tomo Matić, o. c. str. 26, bilješka 8

istoj bilješci objašnjava čitatelju kakve su sve štete nastale baš zbog nemara i nepromišljenosti i uvjerava ga da su novi propisi stvoreni za dobro samoga Slavonca.

Duhan i pušenje

Duhan je u Slavoniji dobro uspijevao, osobito u nekim nizinskim krajevima civilne Slavonije. No iz maloga broja stihova što spominju duhan i pušenje saznaje se samo toliko da se duhan u Granici rado pušio i da se duhansko lišće sušilo i pripremalo za pušenje u domaćinstvu. Ali, je li seljak sadio duhan samo za vlastite potrebe na malim površinama okućnice ili su kulturom duhana bili planski zasađeni veći kompleksi zemlje u Vojnoj krajini, to iz „Satira” ne saznajemo. Gdje se sušilo duhansko lišće, posredno kažu ovi stihovi:

*A mladići pokradu duhane
ispod krova na koncu nizane,*
(II/437—438)

Samo toliko o preradbi, odnosno sušenju duhana.

Pušenje duhana ne osuđuje Satir kao lošu naviku, ali ako je spojeno s besposlicom i gubljenjem vremena, pokudit će i to:

*Pak i vaši idu na divane
zalud side i puše duhane.*
(II/523—524)

Sudeći po slijedećim stihovima, pripremanje duhana za pušenje i samo paljenje lule bilo je svojevrstan obred i zabava. Duhovitim i slikovitim stihovima opisuje Satir kako je to kad se Slavonac priprema da zapali lulu:

*traži lulu pak njom o dlan tuca,
vadi kesu i duhana riže,
kreše vatru pak se onda diže;
dok zapali, projde fertalj sata.*
(II/2134—2137)

Iz gornjih stihova proizlazi da se suho duhansko lišće držalo u za to predviđenim kesama i da ga se rezalo neposredno prije pušenja. No, vjerojatnije je da se duhan, već narezan, barem u manjim količinama, držao u duhankesama, a da je Reljkoviću takav opis predradnji za pušenje trebao samo da upozori kolika je to danguba.

F. W. Taube, koji je i opet pomalo sklon pretjerivanju, kaže da muškarci u Granici, kada nisu zaposleni ratovanjem, ispunjavaju svoje vrijeme samo spavanjem i pušenjem duhana.

Piller i Mitterpacher kažu da se stanovnici požeške županije u uzgoju duhana drže u svemu postupaka „najvještijih gojitelja”, ali da se malen broj ljudi time bavi. Pretežno samo oni koji su nastanjeni u nizinskom dijelu županije.

Narodna medicina

Izričitoga spomena o lijekovima što ih je narod u Vojnoj krajini upotrebljavao za liječenje oboljelih ljudi i životinja nema u „Satiru“. Ipak se iz nekih stihova razabire da je narodna medicina poznavala i primjenjivala različite trave. Upotreba travâ za liječenje Reljkoviću je posve prihvatljiva i razumljiva, jer:

*Bog je dao svakojake trave
da čovičje bolesti ozdrave*

(I/831–832)

Iz slijedećih stihova vidimo da se ista ljekovita trava upotrebljavala za liječenje i ljudi i životinja. A to što životinje jedu baš onu travu što je ljudi uzimaju kao lijek, pouzdan je znak da nije štetna:

*blagoslovi on svakakve trave,
baš ako će koje jidu krave,
pak se čovik i njima izliči*

(I/849–851)

Kad bolest pritisne čovjeka, govori dalje Satir, on odlazi na livadu:

*pak on uze jedan listak trave
kakvegodir, koju jedu krave.*

(I/881–882)

Bitno je da životinja tu travu ne odbacuje. Da je pri liječenju stoke trava isto tako važna, naravno samo ona što je iskustvom već prihvaćena kao ljekovita, saznajemo iz slijedećih stihova:

*Mi vidimo od pametnih ljudi,
gdi se mlogo oko marve trudi:
kada vidi da mu neće jisti,
on već onda nejma kada sisti,
nego pita, ne zna l' tkogod travu,
da izliči vola ili kravu*

(II/2499–2504)

Čini se da Reljković tako često spominje kravu u svezi s ljekovitim travama samo zato što mu je ta riječ trebala i najbolje odgovarala za postizanje potrebne rime, pa ne bi zbog toga valjalo zaključiti da Slavonac nije i ostalu svoju stoku podjednako brižno liječio travama.

Sve dok liječenje travama nije popraćeno vraćanjem i bakanjem, nema zla. Ali, kao napredan čovjek i promicatelj prosvjetiteljstva, Reljković je velik protivnik svakog oblika praznovjerice, i svim se silama bori protiv nje, upućujući zemljake da se klone takvih zabluda:

*Projdi se ti toga mrmoranja,
ja ti kažem, i toga čaranja,*

*jer vrag radi oko tvoje duše, —
znaš da baba pod kotao puše.*

(I/923—926)

Gatanje je grijeh, uvjeren je Reljković, pa od njega i ne može biti nikakve koristi. To je djelo mračne sile od koje dolazi samo zlo:

*Od sotone ti tražiš pomoći,
koji ob dan ne smije pomoći,
nego ob noć, kad je veća tmina,*

(II/933—935)

Oštrim se stihovima okomljuje na neku seosku babu koja se bavila vraćanjem:

*ništa dobra nisi učinila,
neg lajala kako i sad laješ,
dici čaraš i ugljenjem baješ.*

(I/820—823)

Ili, dalje:

*i zaludu što ti njega mažeš
i bajući u ruku mu lažeš.*

(I/845—846)

To je uglavnom sve o narodnom ljekarstvu u „Satiru“. Više podataka o liječenju ljekovitim biljem donose Piller i Mitterpacher u svojoj knjizi. Oni nabrajaju najčešće bolesti od kojih narod u Slavoniji boluje, a osim toga spominju koje se sve ljekovite biljke upotrebljavaju, kako se pojedini lijekovi pripremaju i kako se primjenjuju pri liječenju. Uz svaku spomenutu biljku donose i njezino latinsko ime.

Iako Piller i Mitterpacher u svome izvješću ne spominju da se liječenje biljem provodilo uz primjenu nekih određenih magijskih radnji, to ne znači da toga nije bilo i u požeškoj županiji. Vjerojatnije je da za svoga relativno kratkog boravka u Slavoniji oni nisu imali prilike vidjeti seoske vračare na djelu, ili pak, da njima, kao strancima, nitko o tome nije želio pripovijedati.

U monografijama o selima Varoš i Otok nalazimo opsežan popis narodnih lijekova kojima se slavonski seljak krajem XIX st. i početkom XX st. još obilno služio.

Gospodarstvo

Velik je broj stihova u „Satiru“ Reljković posvetio „gazdaluku“ — gospodarstvu graničarskih seljaka. Upravo množina stihova pokazuje kako je taj oblik narodnoga života smatrao važnom temom, pa nije štedio truda ni riječi da bi „svojim dragim Slavoncem“ ukazao na nedostatke u gospodarstvu i uputio ih kako da te „falinke“ isprave. Pri tome se i opet, dosljedan svojoj prosvjetiteljskoj ulozi, ne zadržava na, njemu nebitnim, „sit-

nicama", pa u „Satiru“ pruža samo globalnu sliku graničarskoga gospodarstva. Ne možemo npr. saznati od Reljkovića gdje su se nabavljale sprave i oruđa za rad, tko ih je i kako izrađivao, itd. Tek iz nekih stihova što govore o podjeli rada unutar zadruga saznajemo da su se u domaćinstvu obavljali popravci dotrajalih dijelova poljodjelskog alata:

*Ako l' vrime radit ne uzdade,
a vi kući, to vas svaki znade,
pak dilajte pod kolnicom žbice,
stare su nam veće i ornice.*

(II/1239–1242)

Podjednako tako ne spominje on ni lov i lovne sprave, iako je teško pretpostaviti da u Slavoniji, bogatoj šumama, nije bilo divljači i da je narod nije lovio radi hrane, krzna, kože itd. Vjerojatnije je da je uprava Vojne krajine nadzirala lov i kažnjavala krivolov. Nema u „Satiru“ spomena ni o ribolovu i ribolovnim spravama, premda je zemlja bogata rijekama, pa i sâm autor spominje brojne vode, što

hranu melju i ribu davaju

(II/62)

U prikazu gospodarstva Reljković je svoje kritičko oko usmjerio prvenstveno na obradbu zemlje i uzgoj stoke, dok je sve ostalo, što je za gospodarstvo također važno, spomenuo samo usput ili nikako.

Za svoga boravka u Pruskoj vidio je da njemački seljak obrađuje zemlju s mnogo većim uspjehom, a s manje uložena truda nego li to čine njegovi zemljaci.

Zato je slijedećim stihovima opisao razlike pri oranju. Kada se u Granici ore, izgleda to, kaže Satir, ovako:

*Upregnate po deset volova
jal more bit toliko konjeva,
pak vas ide uz plug četverica
jedan pluži, to su peterica.*

(I/1659–1662 = II/2097–2100)

I dalje, kudeći orače kojima je više do jela i pila nego li do rada:

*Vi gledate sve u ručkaricu,
hoće l' donet na glavi miricu
i doneti bukaru rakije,
da se težak siroma napije.*

(I/1671–1674)

Drukčije teče oranje u njemačkoj zemlji gdje se cijeni rad i vrijeme:

*Jedan paur u nimačkoj zemlji,
u Šleziji jal u Saksoniji,*

*višje more on sam poorati,
kad kobilu i kravu ufati,
nego vas pet i deset volova
kad ufatiš jal deset konjeva,
jer ne traži časti ni rakije
niti se on kao vi napije,
neg ponese u torbici sira
pak sam pluži, sam kobilu tira*

(I/1707—1716)

Ljuti se dalje Reljković—Satir što Slavonac, iako ima brojnu stoku, nije sposoban sâm „sastaviti pluga“:

*Ti imadeš tri četiri vola,
baš i svoje i konje i kola,
ali evo što je većja tuga
ti ne moreš sastaviti pluga,
neg tri-kuće jednoga sastave.*

(I/1733—1737)

Na tako oštre prigovore Satira odgovara Slavonac opravdavajući se lošom kvalitetom zemlje:

*Tako kod nas jest teško orati
zato moram osam upregnuti.
Jošter kod nas zemalja imade,
koja skoro ničem ne valjade,
niti hoće na njoj što rođiti,
ne znam kako ako ćeš raditi,
nek onako uvik pusta leži,
zato neće da ju nitko teži.*

(I/1783—1790)

No i na to ima Satir spreman odgovor, ali i novi prigovor:

*Ali tvoja zemlja ne valjade,
jer đubreta na njoj ne imade.
Ti đubreta odvišje imadeš,
al se š njime poslužiti ne znadeš,
neg onako zaludu istrune
u njeg štala do polak zarone.*

(I/1803—1808)

Nije samo nedovoljno gnojenje uzrok lošem urodu, pa će zato Satir upozoriti Slavonca na važnost poznavanja tla, izbora primjerene vrste žitarice i pravoga vremena za sjetvu:

*da u tebe tri jutra imade,
koje sasvim ništa ne valjade*

*jere na njoj ni zob ni pšenica
neće roditi, ni baš ozimica,
to se tebi neće virovati,*

(I/1827–1831)

Jer:

*Da ti samo znadeš pogoditi,
kakvim žitom ona će roditi,
i da siješ u vreme podobno.*

(I/1837–1839)

*Al ti siješ, a ne znaš nebore,
onog žita da podnest ne more,
pak se tužiš, da roditi neće,
i zato ju i zapustiš veće.*

(I/1843–1846)

U nastavku razgovora o „gazdaluku“ ukazuje Satir na nepravilan uzgoj stoke, pa tako, posve usput, saznajemo koje su se sve vrste domaćih životinja uzgajale u seoskome gospodarstvu Krajine. Velik je broj stihova što se odnose na svinjogojstvo, no čini se da korist od svinjâ nije bila velika:

*Treće, svinje tolike imate,
od kih hasne tolike nejmate,
jer vam polje širom porovaju,
marve pašu tako iskopaju
da ne ima gdi krava zagristi
nit se trave do sita najisti,
a u zimi pojedu vam žito,
pak kad bude i nastane lito
i kad valja da se isprodaju,
onda one širom pocrkaju.
Što će mlogo, gdi ne ima žira
i gdi čovik svoju hranu dira?
Što je fajda, što svinje namiče
kada hranu iz žitnice smiče?
Drugoj marvi ti naspravljaš sina,
— nemoj sumnjit, to je sve istina, —
ali svinjam, koje sino neće,
mora čovik da kukuruz meće,
pak on kuću u tomu ogazi
i do hrane druge ne dogazi
neg za hranu opet novce dade,
a ne može da svinje prodade.*

(II/1981–2002)

Toliko o nestručnome uzgoju svinjâ, no ništa nije bolje ni s uzgojem kravâ:

*A od krava što ću govoriti
i zaludu riči potrošiti,
kad ti držiš sedam, osam krava,
– to je momče sva istina prava, –
al u zimi da tribuješ lika,
ne bi našao ti u kući mlika.
Kako hoćeš da ti mlika dade,
kad ju nitko timarit ne znade,
neg joj metneš sina u šljiviku,
– ja ću tebi sad kazat priliku, –
pak i ono priko srca ždere,
jer po leđi snig i kiša dere.*

(I/1587–1598 = II/2009–2020)

O uzgoju konja u Slavonskoj Granici govori Reljković samo usputno u svezi s bogatstvom zemlje, ili kad je riječ o oranju, a tek pri kraju drugoga dijela osječkoga izdanja ima ponovno nekoliko stihova o konjima:

*hatove nam iz Beča poslaše
i badjavat prez novaca daše,
– što ću tebi govoriti više,
ne znaš, koji od kog lipši biše! –
da mi, od njih felu dobavimo
i s dobrim se konji sastavimo.*

(II/2303–2308)

Nešto malo spomena o kozama nalazimo u bilješci uz 1961. stih, u drugome, tj. osječ-kome izdanju: „Jerbo ti do sada, utiravši marvu i koze u šumu, naslađuješ se sikući mlade rastiće, da marva oko tebe brsti i ogriza.”

O ovcima govori Reljković u samome početku drugoga izdanja kada opisuje plodnost:

*Bog je tebe lipo namirio
i svakakvim plodom nadilio,
da ti rodi vino i pšenica
kom se hrani i junak i ptica;
marvu dao od svakakve fele:
konje, vole, svinje, ovce, pčele.*

(II/67–72)

Tek pri kraju drugoga dijela osječčkog izdanja ima opet spomena o ovcima u stihovima kojima Slavonac hvali gospodarski napredak svoga zavičaja:

*Još ovnove iz Macedonije
il od one koje zemlje dolnje
dobili smo za usplodit ovce,
ali nismo za nje dali novce.*

*Sad ću vunu ovčju poboljšati,
jere će mi finija postati,
pak ju mogu skuplje prodavati
jali sukno doma otkati.*

(II/2323—2330)

Osım spomenutih domaćih životinja nalazimo, samo u drugome izdanju Satira, i nekoliko stihova o uzgoju pčelâ i dudova svilca. U svezi sa pčelarstvom spomenut ćemo samo ove stihove:

i kovanluk pun voska i meda,

(II/970)

*Još ti kažem veseloga čela,
da ja imam veselja u pčela.*

(II/2315—2316)

Ili kada govori o uzrocima diobe seoskih zadruga:

*Drugi ti brat baška drži pčele,
a kućani uvik meda žele:
vosak proda i što bude meda,
ali novce on u kuću ne da.
S kućom jide, a kući ne radi,
neg sveudilj oko pčela kadi,*

(II/2609—2614)

Kada je riječ o uzgoju dudova svilca, Reljković je nešto opširniji. Svilarstvo u Slavoniji javlja se u drugoj polovici XVIII. st., točnije 1761. godine, i dio je plana za unapređivanje gospodarstva u Krajini. Narod je tu novost brzo i rado prihvatio, pa se uzgoj svilca naglo proširio. Taube spominje veliki mlin za preradbu svilenih čahura u Osijeku, kao i neke manje važne mlinove u Požegi i Vukovaru. Piller i Mitterpacher zabilježili su da seljaci skupljaju svilene čahure i odnose ih u sabirališta „svilarskim upraviteljima“ koji su im za njih isplaćivali odgovarajuću svotu novca. I Reljković je zapazio da su se mnoga kućanstva novčano pomogla uzgojem dudova svilca:

*otkada se mi dva rastadosmo
i do sada još ne sastadosmo,
dojde Karlo nikoji Solenka
iz Latinske, il je izdaleka,
pak donese svilene bagude,
nek i kod nas svagdi svile bude.
Svilopređu kod nas ukoreni,
nek je hasna čoviku i ženi,
jer nasadi zelenih dudova
i udata i ona udova,
pak se s otim mlogi potpomažu,
potribice i još dug zamažu,*

(II/2275—2286)

Carolus Szolengy, ili kako ga Reljković zove Karlo Solenka, autor je knjige o uzgoju dudova svilca koja je 1768. tiskana u Zagrebu.

Već je prije spomenuto da su zbog uzgoja svilca zasađeni drvoredi dudovih stabala uz seoske sokake Slavonije.

Od poljoprivrednih kultura što su se uzgajale u slavonskoj Krajini spomenuo je Reljković u „Satiru“ samo pšenicu, zob i kukuruz. Kad govori o povrću, tada upotrebljava samo zajednički naziv „zelje“, misleći pri tome na različite vrste povrća, ali ono zbog neprimjerene njegje loše uspijeva u Slavoniji.

O vinogradima i vinu govori Reljković i opet samo usputno, kudeći Slavonca koji ne zna steći novca prodajom vina jer ga sâm popije, pa mu uloženi trud ne donosi nikakve koristi. I tu on ne propušta priliku da spomene kako slavonski seljak rado odlazi u gostionice da u društvu popije vino ili rakiju. To naročito zamjera kućedomaćinima koji lošim primjerom djeluju na ostale ukućane.

Svakako je, s gospodarstvom u vezi, uočljivo velik broj stihova što govore o preradbi šljiva u rakiju. Dok su druge vrste voća sasvim zanemarene, šljivâ je tema kojom se Reljković rado bavi. Pečenje rakije događaj je toliko važan i privlačan svakome Slavoncu da zbog njega rado zanemaruje mnoge druge poslove i obveze. Tu se ponovno pružila prilika za izricanje prijekora:

*Još od jedne govoriću stvari,
koja uvik Slavoniju kvari.
To je, družo, što kazani peku,
pak š njih ljudi baš ništa ne steku,
jer on hranu u polju ostavi,
a kod kuće kotao nastavi,
pak mu hrana gine i izmiče,
a on durma pod kazan potiče,
samo da se puste nje nažvoka, –*

(I/1605–1613 = II/2027–2035)

(u dva izdanja, samo se prva dva stiha neznatno razlikuju)

Zamjera Reljković Slavoncu što svu tu pûstu rakiju ne prodaje i zaradi novaca, već je popiju susjedi i ukućani.

Neki od stihova što govore o toj temi navedeni su već prije uz osvrt na hranu i piće.

Isto je tako već bilo govora o uzgoju i pušenju duhana. Iako se on mnogo više sadio u Paoriji, znamo da uživanje duhana nije bilo nepoznato ni u slavonskoj Granici. Detaljniji podataka o toj kulturi nema u „Satiru“.

Za gospodarstvo graničarskih seljaka šuma je imala veliku važnost. U njoj je seljak nalazio potrebnu građu za podizanje kuća kao i drvo neophodno za ogrijev. Osim toga,

šumski su mu tereni služili i za ispašu stoke, osobito svinjâ. Zbog neracionalne sječe i uništavanja mladoga drveća napasanjem kozâ i ostale stoke, uvela je graničarska uprava strog nadzor nad korišćenjem šumâ, a to je ostavilo duboke posljedice u seoskom gospodarstvu.

Trgovina u graničarskom selu XVIII. stoljeća nije mogla biti osobito značajna. Reljković je spominje samo malobrojnim stihovima kojima zapravo ukazuje na nesposobnost Slavonca da unovči višak svojih proizvoda.

Reljkovićeви suvremenici M. Piller i L. Mitterpacher donose u svojoj knjizi mnogo podataka i o gospodarskome životu u požeškoj županiji. Znanstvenom pomnošću, premda predmet opisivanja i nije njihova specijalnost, prikazali su neke gospodarske poslove seljačkoga stanovništva. Iz tih se prikaza saznaje koje su se žitarice sijale, spominju se neke vrste povrća i voća, a osobito se zadržavaju na načinu gnojidbe i obradbe poljodjelskih površina. U nabranju vrstâ stoke što se u županiji uzgajala njihove su obavijesti sukladne onima što ih za slavonsku Granicu daje Reljković u „Satiru“. Uzgoj dudova svilca i duhana spominju Piller i Mitterpacher kao jedine gospodarsvene proizvode što donose novčanu korist seljacima. Ostali proizvodi ili se uopće ne prodaju ili je korist od trgovine posve zanemariva. Zanimljiv je njihov zapis o marljivosti seljaka, osobito ženâ, za koje kažu da su često zaposlene povrh svojih snagâ, a tobožnju lijenost muškaraca opravdavaju malim posjedima koji i ne zahtijevaju pretjerano ulaganje truda. A i onda kada smatraju da su neispravan uzgoj stoke i neprimjerena obradba tla uzrok lošem prirodnu, nastoje pronaći dublje uzroke takvu načinu gospodarenja.

Za razliku od njih, F. W. Taube nije tako objektivn i skloniji je siromaštvo Slavonije pripisati isključivo lijenosti i zaostalosti stanovništva. No, čak ni on nije mogao prešutjeti marljivost ženâ i njihovu umješnost u izradbi i bojenju vunelih i drugih tkanina, kao i u ukrašavanju odjeće. Taube spominje uzgoj duhana, čiju kakvoću hvali, i uzgoj dudova svilca, što se za kratko vrijeme udomaćio u Slavoniji.

Život (socijalno ustrojstvo, obitelj, zadruga itd.)

Odnosi među ljudima, a od njih pak osobito oni što zadiru u područje međusobnih odnosâ u obitelji i zadrugi, potaknuli su Reljkovića, da se njima podrobnije pozabavi u „Satiru“. Bogato vlastito iskustvo što ga je dijelom stekao podrijetlom i odgojem, a dijelom obavljajući službu krajiškoga časnika, dopustilo mu je da široko zahvati u osjetljivu sferu ljudskih odnosa. Iako se ni tu nije mogao oteti potrebi da kritizira i savjetuje, pokazao je duboko razumijevanje i veliku osjetljivost za niz problema što ih donosi život u bilo kojem obliku zajednice. Kao kapetan babogredske kumpanije, Reljković se u svojoj vojničkoj karijeri često nalazio u položaju da posreduje u obiteljskim sukobima, a uz to je, u skladu s interesima graničarske vlasti, nastojao sprečavati diobu seoskih zadrugâ, čija je stabilnost u drugoj polovini XVIII st. bila već temeljito uzdrmana. Mjere što su ih graničarske vojne vlasti energično primjenjivale nisu više mogle ozbiljno spriječiti i trajno zaustaviti proces raspadanja obiteljskih zadrugâ. Kao

zainteresiranog promatrača i neposrednog sudionika zbivanja, Reljkovića su zanimali razlozi što dovode do slabljenja i raspadanja takve, naoko čvrste, zajednice. Razmišljajući o razlozima diobe, domislio se da je uzrok tomu zapravo dvojak. Smatrao je da je jedan razlog sve veća želja pojedinaca za stjecanjem vlastite imovine unutar zadruga i, u skladu s time, pravo onoga koji imetak stječe da i raspolaže njime. Drugi bi razlog, možda još presudniji od prvoga, bila žena, koja je upornim nagovaranjem navodila svoga muža da od zajedničkoga imetka zatraži dio što mu pripada i da se izdvoji iz zadruge.

Reljković je u zadrugi vidio sigurnost ne samo za bračne parove i njihovu djecu, već i za samce koji u njoj žive, pa zato i nije čudno što je toliko stihova u „Satiru“ posvećeno obrazlaganju smislenosti zajedničkoga života. Uz opširnu raščlambu uzroka što dovode do diobe zadruga, prisutni su i brojni savjeti Slavoncu u smislu što bi valjalo učiniti da se obiteljska zadruga očuva od propadanja.

Da bi tako složen problem približio svome čitatelju i učinio ga razumljivijim, posegao je Reljković u prirodu, tražeći u njoj prihvatljive primjere skladna kolektivnoga života, pa ih je i nalazio u zajednicama „malenih mrava“ i pčelâ. A kako život prirode nije bio nepoznat seljačkim čitaocima „Satira“, takvi su primjeri, premda jamačno nisu mogli zaustaviti proces diobe zadruga, sigurno ostavljali dojam na njih.

Govoreći o zajednicama pčelâ i mrava, Reljković, između ostaloga, kaže i ovo:

*kod njih nejma nikad baškaluka
nit se znade, što je čija muka,
jerbo oni u općinu rade,
al kralj opet svim jednako dade.
Od oviju ti se uči vladat,
pak se možeš kućnom dobru nadat*

(II/2933–2937)

Po uzoru na takve prirodne zajednice i ljudi bi, kaže on dalje, između sebe morali izabrati mudra i sposobna čovjeka koji će voditi brigu o njihovoj zajednici i upravljati zajedničkim poslovima:

*Nek sva kuća izbere glavara,
koji druge k poslu nagovara,
al neka ga i sva kuća sluša
ili barem pol godine kuša;
ako dobro kućom ne upravlja,
onda njega prominiti valja.*

(II/2939–2944)

Ovi su stihovi zanimljivi i zato što pokazuju kako Reljković, koji je zahvaljujući vojničkome odgoju iskreno poštivao autoritet pretpostavljenoga, ipak ne misli da glavara kuće valja slušati i cijeliti, ako za taj položaj u zajednici nije prikladan i sposoban.

Teško je iz obilja stihova što govore o zadrugi i njezinoj važnosti za život seljaka, o njezinu unutarnjem ustrojstvu, o ulozi glavara i ostalih članova zadruge, njihovim pravima i dužnostima, o uzrocima raspadanja zadrugâ, izabrati baš one što su najvažniji za tu temu. Ograničit ću se zato na navođenje samo onih stihova za koje smatram da će čitaocu pružiti barem kakav-takav uvid u Reljkovićev stav prema zadrugi i zadružnome životu.

Kad je riječ o glavaru zadruge, Reljković naglašava njegovu veliku odgovornost i potrebu mudra i trijezna ponašanja. Mnogim stihovima upućuje on glavara zadruge na njegove dužnosti. Između ostaloga kaže:

*najpri valja da ti zapovidiš,
pak da onda sam k poslu prividiš
i da budeš na svakome mistu;*

(I/541–543 = II/1207–1209)

Ili, dalje:

*Kad u jutru bio dan osvane,
on valjade da najpri ustane,
sve koliko za poslom opravi,
i nikoga zalud ne ostavi,
pak da posli ide prividiti,
kako će se svašto uraditi.*

(I/571–576 = II/1245–1250)

Kako će uzoran gospodar podijeliti dnevne poslove unutar zajednice savjetuje Satir slijedećim stihovima:

*Mudri ljudi, koji pamet slide,
još u večer mladim zapovide;
baš kad pojdu skupa večerati,
on jim stane tako govoriti:
'Ako Bog da, ter živi budemo
valja da se rano probudimo
i prikrstiv Bogu pomolimo,
pak za poslom svaki otiđemo.
Ti ćeš Petre, žito zagradi,
a ti, Pavle, ono poorati
što ste danas malo ostavili, –
da budete barem sastavili.
A ti, Luka, otiđi u drva,
jer jih, sinko, već imamo mrva.
Ti, Andrija, ići ćeš na stražu,
kako meni desetnici kažu;*

(I/547–560 = II/1213–1228)

Nadalje će se dobar gospodar pobrinuti za poslove žena i ostale čeljadi u zajednici:

*Vi pak, žene, čistite pšenicu,
da odvezem ja u vodenicu.
A što se pak pastira dotiče,
sav komšiluk i sve selo viče,
da jim s marvom oni čine kvare,
men' zadaju svakojake kare.
Ja ne mogu plaćati potricu:
biti ću je, uzamši palicu.*

(I/563—570 = II/1231—1238)

Iz gornjih stihova proizlazi da je Reljković u dužnost glavara ubrajao i kažnjavanje onih koji su nanosili štetu ugledu i dobrobiti zadruga.

Ako loše vremenske prilike ne dopuste radove u polju, tada će gospodar odrediti drukčiju, vremenu prilagođenu podjelu dnevnih radova:

*Ako l' vrime radit ne uzdade,
a vi kući, to vas svaki znade,
pak dilajte pod kolnicom žbice,
stare su nam veće i ornice.
I još više poslova imade,
kad je kiša, pak se radit dade.*

(II/1239—1244)

Kada pak završi radni dan, tada valja da svi članovi zadruga polože račun gospodaru o obavljenim poslovima:

*I k večeru nek prikaže svaki,
tko je posao uradio kaki,
da on opet zapovidat znade,
što se sutra raditi imade.*

(II/1251—1254)

U dužnost gospodara spada i pravedna briga za mlade članove zadruga:

*Još su posli jednog gospodara,
koji mlađe miluje i kara,
da nastoji on najviše na to
i da gleda — gospodar je zato, —
da jedinstvo imaju i slogu*

(I/579—583 = II/1255—1259)

Naime:

*Mlogi gazda sam čeljad pokvari,
kad jednako on za nje ne mari,
nego jedno on bolje miluje
i neg drugim njemu naslidiuje.*

(II/1279—1282)

Reljković je u svome životu sigurno vidio i loše glavare zadruga koji su zbog svoje sklonosti pijanstvu, igrama na sreću i drugim porocima unosili nemir i nezadovoljstvo u cijelu zajednicu. Kakav je život u takvoj nesređenoj zadrugi rekao je slijedećim stihovima:

*A kad od'und, tako pijan dojde,
on po kući već bučiti pojde,
oko kuće svu čeljad rastira,
tu je duša, tu se psuje vira:
'Jere niste išli na posao,
neg čekali, dok sam ja došao?
Zar prez mene to ne more biti?
Ne date mi s mirom vina piti.*

(I/531–538 = II/1195–1202)

Zabrinut zbog raspadanja obiteljskih zadruga u Granici, odlučno ukazuje na najbitnije uzroke te pojave i trudi se da što crnijim bojama prikaže nemile posljedice diobe. O uzrocima diobe rekao je i ovo:

*Nevirnost je svemu tomu kriva,
jer nesloga s nevirnosti biva,
a nesloga uzrokuje zlobu,
zatim zloba i boj i diobu,
a dioba što nego rasulo.
Jer kada se brat od tebe dili,
valja da se i njem ris udili:
on odvede i konja i vola
i joštere polovicu kola,
uzme hrane i od svakog smoka
i od zemlje što se njemu toka.
Zatim kuće polovicu razdre
il kuhinju il sobu odadre,
pak on ide pobaška stajati.*

(II/2523–2537)

Sve veća mogućnost da se višak proizvoda jedne zajednice proda ili pak sposobnost pojedinaca da svojom vještinom zarade novac stvorili su u mnogih članova zadruga želju da tako stečenu zaradu zadrže za sebe:

*Najpri uzmi najstarjega brata:
kad prodade riđu il dorata,
one novce svojoj ženi dade,*

(II/2591–2593)

III:

*Drugi ti brat baška drži pčele,
a kućani uvik meda žele;
vosak proda i što bude meda
ali novce on u kuću neda.*

(II/2609–2612)

I dalje:

*Treći ti brat kola pravit znade,
Bog mu dao, tu pamet imade;
on načini po dvajest koleasa
– njem je lako, to nisu čudesa –
pak je vozi u Srim na prodaju,
ondi za nje lipe novce daju.
Al on novce ne daje u kuću,
neg sam sebi kupuje obuću,*

(II/2623–2630)

A četvrti pak brat, koji je vješt kovačkome zanatu:

*dosta kovat svaki dan imade,
al u kuću ništa klepat neće,
neg drugomu, pak u kesu meće.*

(II/2640–2642)

Tako su, eto, muškarci svojom željom da zadrže za sebe stečenu zaradu pridonosili raspadanju starih zadrugâ. Što se pak ženâ tiče, njihova je krivica još i veća jer su one potajno ali uporno nagovarale muškarce da se odijele od zajednice. One su, osim toga, često i same kradomice otuđivale ponešto od zajedničke imovine i zadržavale to za sebe i svoje najbliže.

Stihovima što usput govore i o poslovima redušâ u zadrugi kazuje Satir Slavoncu kako to žene djeluju na raspadanje obiteljskih zadrugâ:

*Ti u kući po pet imaš žena,
ja jim svima ne znam ni imena.
Po nedilju bivaju reduše, –
evo slušaj, kako kuću ruše:
jedna bude po nedilju dana
od kućana na to izabrana,
da reduje i da krave muze
i da u mlin spravlja kukuruzè,
sir počinja i maslo izmete,
jaja kupi i da kuću mete,
svinje hrani i da ručak spravlja
i pastire za marvom odpravlja, –
jednom ričjom, i da krušac peče
i da tobož ona kuću teče.
Al ti gledaj njezinih poslova!
kad kućani odu po poslova,
ona uzme, štogod se dopade,
i rodbini u selu dodade*

(II/2669–2686)

Tako su postupale više-manje sve žene, a ako ih je tkogod uhvatio u prijestupu, tada bi dolazilo do svađe jer su se one odmah žalile svojim muževima:

*pak još s mužem šapće u kućaru
kazujući da ni kriva kvaru.*

(II/2696–2698)

A muževi kao muževi, vjerovali su ženama i, uvrijeđeni na prijekore ukućana upućene njihovim suprugama bili su skloni da odmah zatraže svoj dio i da se odcijepu od zajednice.

Slijedeći stihovi govore o ženi što svoga muža navodi na diobu:

*'Hajde', veli 'da se podijimo
i da sami pobaška živimo.
Već imamo i kravu i vola,
a iz kuće dopast će nam pola,
bolje ćemo neg oni živiti,
jerbo ćemo ris od njih primiti,
i sve ono, što sam ja donela,
kad sam za te došla iz počela,
moraju nam napolje izdati,
ako će jim ništa ne ostati.*

(II/2759–2768)

Satir se ljuti na lakovjerne i popustljive muževe i upućuje im nimalo laskave riječi:

*To je slabost mlahavoga muža
pustit ženu, da se svrh njegov pruža,*

(II/2793–2794)

Da bi još više naglasio odgovornost ženâ za diobu obiteljskih zadruga, uvrstio je Reljković u drugo izdanje i narodnu pjesmu o braći Jakšićima koje mu je sadržaj dobro poslužio u tu svrhu. Koliko je poznato, tu je pjesmu on prvi zabilježio, a tek kasnije ju je od njega (tj. iz „Satira“) preuzeo Vuk St. Karadžić i pod nazivom „Jakšići kušaju ljubav“ objavio u svojoj zbirci narodnih pjesama.

Kolika je bila Reljkovićeve želja da uvjeri čitatelje u opravdanost i smislenost zajedničkoga života pokazuje i to što je uz spomenutu narodnu pjesmu dodao još i jednu Ezopovu fabulu (u svome prijevodu Ezopovih basni naziva je „Od ruku, nogu i trbuha“), kojom je želio naglasiti važnost sloge i potrebu uzajamna povjerenja i poštivanja svih članova zadruge.

Nadalje u prikaz odnosa među ljudima možemo uvrstiti i stihove što opisuju ponašanje slugu i služavki u zajednici, kao i Reljkovićev vrlo opsežan i zanimljiv opis seoskih zanatlija.

Na području slavonske Vojne krajine živjelo je mnogo časnicičkih obitelji koje su u svojim domaćinstvima zapošljavale poslugu. Premda ta tema i nije u najneposrednijoj

sveži sa životom graničarskog sela, vrijedno je navesti nekoliko stihova koji pokazuju što Reljković misli o odnosu posluge prema poslodavcima, jer su oficirske obitelji baš iz redova domaćega seljačkog stanovništva naimale potrebnu radnu snagu.

Reljkovića, gorljiva pobornika reda i postojeće društvene hijerarhije, smetalo je neprijmjereno i neodgovorno ponašanje posluge, pa će uz pohvalu dobrim i odanim slugama on obilno pokuditi one druge:

*Al imade i sluškinja dosta,
ke ne paze ni mrsa ni posta,
neg ostave na hrpi tanjure
pak otidu čutiti tambure,
a ovamo čine se devote
i oblače kao i sirote,
pak i od njih dosta smutnje bude,*
(11/883–889)

Loši sluge u dogovoru sa sluškinjama potkradaju gospodare i nanose im štetu. Jedan se takav nesavjestan sluga još i hvali:

*Kad je ob noć i kad svatko muči,
one znaju, gdi im stoje ključti,
natoče mi po pun koršov vina,
kojemu je ponajbolja cina*
(11/739–742)

I dalje:

*Kad se konjma zob i ječam daje,
uvik meni po šake ostaje,
pak prodadem gdigod u mehani*
(11/749–751)

Nepošten sluga bez imalo stida otvoreno pripovijeda kako izbjegava rad gdje god može:

*A kad rekne da u bašči radim,
ta i gledam, da se gdi ohladim,*
(11/763–764)

Ali, kako svaki ljudski postupak dobije na kraju zasluženu nagradu ili kaznu, lošem će se sluzi dogoditi baš ono što je i zaslužio. A to je, kaže Satir:

*da on sluga uvike ostane
i gospodar nikad ne postane*
(11/799–800)

Kad je riječ o zanatlijama Reljković je slikovito ocrtao sve njihove dobre i loše osobine i na usta seoskih žena izrekao zamjerke njihovu poslovnom poštenju. Na stranicama „Satira“ našao se *trgovac* koji je upropastio vlastitu obitelj i imanje, jer se upuštao u poslove kojima nije dorastao, zatim *krčmar* „koji točeć svoj vilaet vara“ (11/996),

sapundžija koji ljudima prodaje loše izrađene svijeće i sapune, *pekar* koji opet skupo prodaje kruh i onda kad je žito jeftino, a *mesar* je nepravedan jer „bolji komad daje go-spodarom“ (II/1041). *Mlinar* pak za dobro žito daje loše brašno, „a Bog znade, kako ušur skida“ (II/1079). Nadalje su tu još *terzija*, pa *čizmar*, pa *šuster*, a svi su oni skloni prijeveri i potkradanju svojih suseljana.

Pri kraju drugoga izdanja „Satira“ (stihovi 3253–3264) nabrojio je Reljković ravno 31 zanat. Svi su ti brojni zanati nastali, kaže on, tek onda kad su ljudi shvatili:

*da još mnogo od potribe biše
i da valja imat zanadžije*

(II/3244–3245)

Tako je uz tri temeljna stanja – moleće, braneće i hraneće, nastalo i četvrto, tj. stanje „zanadžija“.

Vrlo je velik broj stihova posvećen odnosima u obitelji: između muža i žene, roditelja i djece ili, naprosto, odnosu između mladih i starijih članova unutar zajednice. Patrijarhalno odgojeni Reljković smatra da je poslušnost žene i njezina odanost mužu temelj skladna braka. Takvo svoje uvjerenje potkrijepit će on stihovima kojima njegovi čitaoci, osobito oni muškoga roda, nisu mogli baš ništa prigovoriti. Reljković kaže:

*i da je to baš zapovid Božja,
da je žena čoviku podložna.*

(I/1299–1300 = II/1731–1732)

Pa, kad je to već po Božjoj zapovijedi tako određeno, ženi valja da se i ponaša sukladno tome:

*Kad si kriva i kad te pokara,
žena mužu nek ne odgovara,
nego njega lipim ričma moli
i vlada se po njegovoj volji.
Ako li mu baš ni kriva nisi,
to od tvoje još dužnosti visi,
da podnašaš njegove falinke,
prid njim šutiš i ne činiš vike*

(I/1303–1310 = II/1735–1742)

Kakvo je zlo kada čovjek dobije zlu i jezičavu ženu kažu stihovi:

*jer je, momče, zla žena ovaka:
kada njojzi ni što po čudi,
ne stidi se ni poštenih ljudi,
nego viče i po kući buči,
lupa vrati, kao vrag se muči;
ciči, ječi, pak onda zla plače,
kune, grdi i po kući skače.
Ti ju zoveš, da ide ručati,*

*ali ona neće ni gledati,
nego veli: "Prid tobom je, žderil!"*

(I/1472–1479 i II/1866–1875)

Pa još kada takva žena predbaci mužu:

*Volila bi, da sam s' udavila,
neg što sam se za te udavala*

(II/1881–1882)

tada zaista ne preostaje mužu drugo nego da joj ozbiljno prijeti:

*Muči, ženo! Ako ti ustanem
i ako te za kose popanem,
svuč ću s tebe zobun i haljinu,
pak ću uzet kakvugod batinu
i bit ću te, dokle dušu čujem,
jer ne mariš, što se na te psujem.*

(I/1487–1492 = II/1883–1888)

Ako žena nije povjerovala izrečenoj prijatnji, poslužit će se muž još i krajnjim dokazom da je uvjeri kako joj ne preostaje drugo nego da mu se pokori:

*Ja gospodar, a ti moja žena;
moraš štitit, jer ćeš biti b'jena.*

(I/1529–1530 = II/1927–1928)

No ipak valja priznati da Reljković i od muža očekuje primjereno ponašanje u braku i savjetuje ga kako će se odnositi prema ženi:

*Tako valja da se ženom staraš
i u tugi š njome razgovaraš,
i joštere ustrpljenja imaš,
drage volje dobro i zlo primaš.
To ne valja, da ti nju progoniš
i nogama ko robinju gaziš,*

(II/1803–1808)

Kad govori o odnosima između roditelja i djece, Reljković često upravo oca smatra odgovornim za to što djeca ne poštuju dovoljno majku. Teški su prigovori što ih Satir stavlja Slavoncu, smatrajući ga krivim za nedostojno ponašanje djece:

*kojeno se još ni najest kader
ti ga učiš već psovati mater.*

(I/173–174 = II/327–328)

I dalje, optužujući još teže, kaže:

*Ti ga nećeš dobru naučiti,
kako će se samo prikrstiti,
neg se počneš sam s njime igrati*

*i sramotne riči govoriti,
da materi on opsuje majku
pa da biži svojemu babajku?!
'Neće tebe', ti mu još govoriš
i u zao čas po njega slobodiš,
'Ne smije te ona se doditi,
jer ćemo mi kuju udariti,
neka plače tamo iza peću.
Je li tako, dragi sokoliću?'*

(I/175–186 = II/329–340)

Komentirajući sve moguće odnose u ljudskoj zajednici, osvrnuo se Reljković i na odnose svekrve prema snahi. Svekrvu, koju je bio glas da je loša, opisao je ovako:

*da se ona uvijek vikce kara.
Kod nje snaha mora sužanj biti,
nit joj može itko ugoditi;
ako ćeš joj ne znam što činiti,
sve za ništa ona će ciniti.
Žalibože onog pustog ruha,
gdi se s mirom neće najist kruha!*

(II/686–692)

U daljnjem opisivanju međuljudskih odnosa govori Reljković i o ponašanju među susjedima. Tu se prvenstveno obraća ženama i osuđuje njihove skupove na kojima ogovaraju sve živo, tako

*da u selu nitko ne ostane,
koga njihov jezik ne dostane.*

(I/689–690 = II/671–672)

Kakvim se rječnikom služe žene pri svojim svađama, vidjet ćemo iz slijedećih stihova. Jedna uvrijeđena žena viče:

*Kapelanu hoću ju tužiti,
neka kurvi on jezik zaveže,*

(I/748–749)

ili, „malo blaže“ u II. izdanju:

neka kuji on jezik zaveže

(II/817)

Iz nastavka vidimo da je Reljković dobro poznavao sočne riječi iz ženskih jezičnih obračuna i da ih je rado, za opomenu čitaocima, pribilježio:

*krezubico, jer ne siđiš doma
u budžaku pak ne moliš boga,*

(I/811–812)

III:

*Ništa dobra nisi učinila,
neg lajala, kako i sad laješ,*

(I/820–821 = II/908–909)

Na kraju prikaza o životu unutar zajednice valja dodati i nekoliko stihova kojima Reljković osuđuje pojavu i rasprostranjenost psovanja u narodu. Već je utvrđeno da on mnoge loše običaje smatra turskom baštinom, odnosno, pripisuje ih dugotrajnom i snažnom utjecaju što su ga Turci vršili na slavonsko seljačko stanovništvo. O raširenoj navici upotrebe psovki kaže Reljković, između ostaloga, i ovo:

*Dok se momčad s Turadma mučiše,
od onda se psovati naučiše
viru, dušu, dasku i grobnicu
oca, majku, (s proštenjem) stražnjicu.*

(II/193–196)

Od tih nesretnih vremena ostao je i poguban običaj da:

*ne poštuje mlađi starijega
niti sluša, neg pretiče njega.*

(II/205–206)

Tema o oblicima života u zajednici nije ovim prikazom iscrpljena. Nemoguće je, a i nepotrebno, citirati u ovome radu sve stihove kojima Reljković analizira i opisuje osjetljivo tkanje ljudskih odnosa – cjelovitu sliku života u seoskoj, graničarskoj sredini može pružiti jedino sâm Reljkovićev „Satir“.

O obiteljskim zadrugama u Slavoniji pisali su dosta detaljno i Piller i Mitterpacher u svojoj knjizi „Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam“¹⁵. Unatoč kratkotrajnome boravku uočili su i opisali sve bitne značajke zadruge, njezino unutarnje ustrojstvo i funkcioniranje u svakidašnjem životu. Zanimljiv je njihov opis uloge zadružnoga starješine, njegovih prava i dužnosti u odnosu na ostale članove, položaj muških i ženskih članova, kao i prikaz podjele poslova prema spolu i životnoj dobi članova zadruge.

Neki narodni običaji spomenuti u „Satiru“

Moba i sprega. Od malobrojnih narodnih običaja spomenutih u „Satiru“ posebnu pažnju zaslužuju oni što su u narodnome životu pratili obavljanje nekih poljodjelskih radova ili su pak bili vezani uz izvršavanje drugih, za seosko gospodarstvo važnih poslova. To su u prvome redu moba, ili kako Reljković kaže „moljba“ i sprega. Njima

¹⁵ Tomo Matić, o. c. str. 9 i dalje.

Suvremeniji prijevod teksta o zadrugama što ga Piller i Mitterpacher donose u spomenutoj knjizi objavio je prof. M. Gavazzi u svojoj knjizi *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Liber, Zagreb 1978. str. 80 i 81.

je on, a osobito mobi, posvetio velik broj stihova. Tako velikim brojem stihova posluzio se Reljković uglavnom zato da bi što bolje mogao objasniti čitaocu kako se jedan dobar, starinski običaj s vremenom promijenio, i da bi, opširno i slikovito, prikazao što je nastalo od mobe u njegovo vrijeme. U pjevanju o mobi govori o starini toga običaja poznata u Slavoniji od davnine koji je poticao ljude da pruže pomoć u radu, nesebično i besplatno, onim svojim suseljanima koji su takve pomoći potrebni, a nemaju sredstava da najme i plate radnike. Nekada su ljudi nedjeljom i svetkom, dakle u dane kada je religioznim propisima bio zabranjen svaki poljodjelski rad u vlastitome gospodarstvu, odlazili na mobu siromašnim susjedima i udovicama u selu i bez ikakve naknade pomagali pri obavljanju hitnih i životno važnih gospodarskih poslova. Jedina je plaća za takvu nesebičnu pomoć bila svijest o učinjenome dobrom djelu i vjera da nagrada za taj čin čeka „gori“, na onome svijetu. Tako je, kaže Reljković, bilo u starini, ali s vremenom su ljudi zaboravili cijeniti moralnu vrijednost običaja, pa sada njegovi suvremenici radije odlaze na mobu bogatašu koji im uslugu uzvraća obilnim jelom i pilom. Reljkovićeva je želja da objasni Slavoncima vrijednost i ljepotu starinskoga običaja i da ih uvjeri kako moba u bogataša ne donosi baš nikakve koristi, ni materijalne, a još manje moralne onome tko na nju odlazi. No, zaključuje Reljković svoju poruku, niti bogataš koji je sazvaio mnoštvo ljudi na mobu nema od toga ni koristi ni uštede već naprotiv samo trošak i štetu.

Pjevanje o mobi započinje, u oba izdanja podjednako, pohvalom Satira starinskome običaju:

*Jošter jedan običaj imade,
tog Slavonac i nesetni znade
i ovaj se kod njih moljba zove,
jer u svetac na posao zove.
Lip običaj i dostojan fale
al se ljudi sada š njime šale,
jer ni moljba za moguće ljude,
neg sirote udovice hude,
koja nejma čime uzorati
niti sebi hrane dobaviti.*

(I/593–602 = II/1289–1298)

Dalje Satir objašnjava Slavoncu kakvu će korist steći ako pomogne bližnjemu u nevolji, pogotovo ako to učini bez računice i „od dobre volje“:

*čini ovak' ti moj dragi pobro:
kad te moli koja udovica
jali druga koja sirotica,
uradi joj ti od dobre volje,
na 'nom svitu bit će po te bolje,
o tvom trošku, a ni od nje plaće,
jer onamo teb' Sabaot dat će.*

(I/630–636 = II/1324–1330)

Kako pak prolazi bogataš koji je, u želji da uštedi novac, sazvaio mobu, govore slijedeći stihovi:

*Jer on skupi stotinu čeljadi,
koje stari, ali više mladi,
kolje vola i gdikoje janje,
kupi sino il pšenicu žanje,
pak je ondi tri puta nahrani
i piti jim ništa ne zabrani*

(I/645–650 = II/1339–1344)

Ali kada na kraju dana on svede račune pokaže se da je mobom više izgubio nego li da je unajmio i platio radnike:

*al se njemu ni polak ne plati,
nego najde, da je više dao,
nego žita u hambar sabrao.*

(I/672–674 = II/1366–1368)

Sprega — običaj dogovornoga pružanja pomoći bližnjemu pri oranju spominje se u drezdonskom izdanju samo usput, u pjevanju o „gazdaluku“. Kudeći nesposobnost Slavonca koji, unatoč brojnoj stoci što je hrani, nije u stanju „sastaviti pluga“, Reljković kaže, a pri tome vjerojatno ima na umu i spregu, slijedeće:

*ti ne možeš sastaviti pluga,
neg tri kuće jednoga sastave,*

(I/1736–1737)

U drugome izdanju spominje spregu izrijekom i daje nešto više podataka o tom običaju. U proširenom pjevanju „O gazdaluku“ nalaze se i stihovi kojima Reljković govori o vrijednosti običaja i njegovu podrijetlu — početak mu nalazi čak u biblijskim vremenima. Svu vrijednost sprege i njezinu važnost za život seljačkoga stanovništva izrazio je Reljković lijepim stihovima:

*Kad bi stari plugove sprežali,
onaj bi dan ko svetac držali,*

(II/2183–2184)

I nešto dalje:

*A i sada, kada ljudi sprežu
oni dobro jedan s drugim svežu,
za godinu da ga ne izdade,
plug i vole da mu vazda dade,
niti koji da vola prodade,
dok se ore, koji orat znade,*

(II/2187–2193)

Životni običaji — ženidba. Začuđuje kako je zapravo malen broj običaja spomenut u „Satiru“. Iako je slavonsko graničarsko selo u to vrijeme proživljavalo duboke promje-

ne, sigurno je da su se još mnogi starinski običaji žilavo odupirali nestanku. Jedino pretpostavka da je Reljković za svoje djelo uzimao samo isječke iz narodnoga života, prikladno njegovoj prosvjetiteljskoj misiji, čini taj uočljivi nedostatak spomena i opisa običaja razumljivim. Na godišnje običaje Reljković se i ne osvrće dok je od životnih izabrao samo one što su vezani uz ženidbu. A i njih, valjda, samo zato što su mu pružali obilje materijala za kritiku. Početak i kraj čovjekova života i brojni običaji kojima tradicijska kultura obilježava te važne događaje u životu svakoga člana zajednice, očito nisu pobudili Reljkovićevu pozornost. Ali je zato sklapanje braka i običaje vezane uz taj čin opisao opširno, sebi svojstvenom slikovitošću.

Prvenstveno mu je za kritiku poslužila uvriježena navika da roditelji biraju bračne drugove svojoj djeci. Ta je njegova primjedba zanimljiva usput i zato jer pokazuje kako je Reljković, barem u tom pogledu, uspio prekoračiti ograde odgoja i patrijarhalne sredine iz koje je i sâm nikao. Kada govori o braku protiv volje što je sklopljen po želji roditelja, on je na strani mladih:

*Jer kako će silom je ljubiti
kad njegova nije bila volja,*

(I/722–723 = II/706–707)

Oštar je prigovor uputio roditeljima koji ne pitaju za osjećaje svoje djece:

*Jer kada vi svog sina ženite,
ne pitate niti mu velite,
je li njemu divojka u volji
hoće l' živit š njom u dobroj volji,
neg tražite sebi prijatelja
i prosite, gdi je vami volja,
pak se posli mladenci ne ljube,
neg od zlobe i dušu izgube.*

(I/933–940 = II/1381–1388)

Ipak nije zgorega poslušati i mišljenje starijih, pa on savjetuje mlade:

*Istina je, da i ovo valja,
da mladinac pita roditelja,
da mu oni svoje više dadu,*

(I/947–949 = II/1395–1397)

Reljkovićevo nezadovoljstvo i kritiku izaziva i običaj Slavonaca da pri izboru djevojke više pažnje obraćaju na njezino imovno stanje i miraz što će ga donijeti mužu nego li na samu djevojku i njene osobine:

*Druga ludost, koju vi činite:
da ju barem dobro promislite
pak gledate koja je devota,
baš ako bi bila i sirota,
i još da je ona dobre čudi
i da posli ne smučuje ljudi;*

*pokraj toga da bude poštena
i rukama svojim poslana.
A ne gledaj, što imade ruha
a ne znade ni ispeći kruha
niti znade zgotovit jedžeka,
neg da joj je gledat u čovika,*

(I/959–970 i II/1407–1418)
(stihovi I/961–964 i II/1409–1418
neznatno se razlikuju ali im je smisao
isti; citirani stihovi uzeti su iz I. izd.)

Za neke svatovske običaje smatra Reljković da su nastali pod turskim utjecajem. Tako je, na primjer, i darivanje svatova pripisao Turcima. Slijedećim stihovima upozorava na nepotrebnu rasipnost što proizlazi iz toga običaja:

*dok je ruho u sanduk složila,
za udaju sebe pripravila,
pak kada se za tebe udade,
onda ruho kod tebe prodade
i svatovom marame podili, –
koja hasna s otakvimi dili?
A za tebe skoro ne ostavi,
što bi samo prostrla po slami,*

(I/985–992 = II/1427–1434)

I dalje:

*a ni triba da podili dare
pak da tebi ona čini kvare,
jere Turci tako običaju
i darove i dandanas daju.*

(I/1007–1010 = II/1448–1451)

I nošenje zastave u svatovskoj povorci ubrojio je u turske običaje:

*što ti nosiš crljena barjaka
pak običaj slidiš od Turaka,
to ni lipo, viruj meni, brate*

(I/1047–1049 = II/1489–1491)

Zamjera Reljković svojim zemljacima veliku rastrošnost kojom je popraćeno svatovsko slavlje. Slijedeći stihovi prikazuju kako to izgleda kad se Slavonac ženi:

*Treća ludost kada isprosite,
vi toliki trošak učinite,
da je veće na toliko spalo
i trošenje toliko nastalo,
da siroma ženit se ne može.*

*Jer ti skupiš trideset svatova
i toliko žena i hatova,
pak pojidu za tri bila dana
tvoju hranu za godinu dana*

(I/1011–1020 = II/1453–1462)

Šteta što nastaje od pretjerana slavlja i raspojasana ponašanja sudionika svadbe koji od neumjerena uživanja jela i pića postaju obijesni, opisana je u „Satiru“ vrlo realistički:

*Jer kada se svatovi opiju,
oko kuće kokoši pobiju
mlogo puta baš i hranjenika,
jer je kod njih tad sloboda nika.*

(I/1027–1030 = II/1469–1472)

Često puta, kaže Reljković dalje, zna biti još i mnogo gore:

*Jer se mlogi ondi i pobjuže,
kada pojde, teb' ne zafaljuje,
neg ti jošter i mater opsuje,
pak ni tebe ni pir ne poštuje.*

(I/1037–1040 = II/1479–1482)

Pri daljnjem opisivanju ženidbe i svatovskih običaja osvrće se autor „Satira“ i na lošu naviku da na sâm dan vjenčanja odvoje mladu od ostalih sudionika i zatvore je samu u komoru. O tome kaže:

*Al ne valja, što jedno činite,
što divojku samu zatvorite,
pak vam sidi sama u komori,
a ni s kime vazdan ne govori,*

(I/1073–1076 = II/1515–1518)

Sudeći po nastavku i za taj su običaj odgovorni Turci:

*To vi turske slidite hadete
jerbo od njih to sve imadete.*

(II/1521–1522)

Prikaz običaja vezanih uz ženidbu valja dopuniti i opisom praznovjerićâ što prate sklapanje braka. Sva „čaranja i krivotvornosti okolo vinčanja“ proglasio je Reljković spremno turskim „hadetom“. Da bi Slavonce doveo na pravi put podsjeća ih na biblijske priče o Adamu i Evi i o svadbi u Kani i upućuje u svetost sakramenta ženidbe.

O čaranju prilikom sklapanja braka i o ispraznim savjetima što ih seoske babe upućuju mladoj rekao je ovo:

*Kada pojde od svoje matere,
još ju ondi babe nagovore,
kada bude ona na vinčanju,*

*nek se mladić pritisne uza nju:
 'Da se kroz vas pogledat ne može,
 jer vam, sinko, nauditi može.
 I još da mu ako kako moreš,
 polagano i na nogu staneš,
 pak još prije nego š njime ležeš,
 kolikogod uzlića zavežeš,
 onoliko neće godinica
 tebi, sinko, dosaditi dica,
 neg ćeš biti lipa i rumena,
 kako da si jučer dovedena.
 A kad budeš š njime u postelji,
 i on tebe primi i zagrlji,
 pazi, nedaj prsa doditi se
 jere će te zaboliti sise' –
 i ostalu vragoliju mlogu,
 od kojih već govorit ne mogu.*

(I/1103–1122 = II/1545–1564)

Ovi posljednji stihovi nedvojbeno pokazuju da je Reljković znao za još mnoge prazno-vjerice i magijske radnje u svezi s vjenčanjem i bračnim životom ali, kako i sam kaže, bile su takve da o njima on nije mogao govoriti. A tu njegovu suzdržljivost, s obzirom na osjetljivost teme, i nije teško razumjeti.

Prelo, kolo, divan i posijelo. Posebnu obradbu zahtijevaju stihovi kojima je Reljković opisao običaje što su se oblikovali u svakidašnjem međusobnom druženju, a kojima je i on sâm posvetio iznimnu pažnju.

Takvi su običaji *prelo, kolo* i *divan* ili *posijelo*. Između posljednja dva i nema bitne razlike. Izdvajanje svake od tih tema u posebno pjevanje, opširnost opisa a napose naglašeno isticanje negativnih posljedica tih pojava pokazuju da im je Reljković pridavao veliku važnost. Valja reći da se Reljković kao babogredski kapetan i osobno susretao sa slučajevima kršenja javnoga reda, pa otuda i njegova zabrinutost za moral graničarskoga sela. Ipak, uza sve valjane razloge za zabrinutost, iz svih stihova neprikriveno izvire i njegovo potpuno nerazumijevanje za one oblike narodnoga života koji proizlaze iz potrebe za rasonodom i zabavom, a nisu obilježeni nekim, barem za njega, dubljim smislom ili religioznim sadržajem. Reljković sve takve običaje sastajanja i okupljanja osuđuje, smatra ih bolesnom pojavom u narodnome životu i, po već iskušanom receptu, pripisuje ih Turcima, te naziva „vražjim turskim skulama“. Kako je došlo do pojave „turskih skula“ u Slavoniji objasnio je ovako:

*Kada Turke jednoč istiraste,
 pak odoše janjičari Turci
 medečući ko pomamni vuci,
 al vam prije zemlju otrovaše
 i vražje vam skule ostaviše,
 kojeno vi i danas šlidite.*

*Zar ste slipi, tere ne vidite?
Po tri skule svagdi ostaviše
i u svakom selu namistiše:
prva skula naziva se prelo,
druga divan iliti posilo,
treća kolo, gdi se uči igrat
i svakakve lakrdije pivat,*

(I/241—254 i II/395—408; stihovi
prvoga i drugog izdanja međusobno
se neznatno razlikuju; citirani
stihovi su iz II. izd.)

Prelo. U pjevanju posvećenom prelu opisao je Reljković sve pogubne posljedice što ih taj običaj ostavlja na moral slavonskoga seoskog stanovništva. Kako je prelo skup na koji dolaze ponajvećma mladi, oni su, naravno, i najugroženiji. To se pak osobito tiče djevojaka koje su u takvim prilikama izložene naročito velikim napastima. Premda autor „Satira“ zna da se mladež na prelo okuplja prvenstveno zbog obavljanja različitih, osobito ženskih poslova, kao što je npr. baš prelo, vezenje i sl., on smatra da je moralna šteta za sudionike skupa daleko veća no što je korist od izvršena posla. Što Reljković misli o prvom „turskoj skuli“, objasniti će opširno, služeći se slobodom govora što je uživa Satir:

*Prva skula u večer počima
pak već slidit do po noći ima;
u nju idu momci i divojke
i donesu posle svakojake,
koja prelu, koja svile plave,
pak ond' vezu nidra i rukave.
Hoćeš znati, što se jošter uče?
Ja ću kazat sve, kako se muče:
žensko presti, a muško tamburat,
obodvoje krast i ašikovat.*

(I/259—268 = II/415—425)

I sada — nastavlja Satir ne štedeći nimalo Slavonce — i djevojke i mladići krađu u kući hranu pa od prikupljenih jestvina zajednički pripremaju različita jela, ponajviše ona preuzeta od Turaka, a sve to samo zbog objesti i zabave. Momci još donose i duhan što ga kradomice uzimaju od kuće da bi na prelu mogli i pušiti. Takvim postupkom ne nose samo štetu svome domaćinstvu već i sami sebe dovode u veliku opasnost: jer od malih krađa postupno dolazi do većih i velikih, a kuda to na kraju vodi predočuje im Satir slijedećim stihovima:

*pak kad vide da se neće znati,
on se štogod i većjega lati;
on ukrade novce i haljine
pak najposli dojde pod batine,
a kad ni to njemu ne nahudi,*

*on se više ukrasti usudi,
dok ne dojde ta njegova šala
na vidilo pak i na višala.*

(I/281—288 = II/439—446)

Kad je tako crno oslikao perspektive mladića koji odlaze na prelo, potrudio se da prikaže djevojkama što njih na prelu čeka jer su one tamo izložene grubim šalama momaka „kao ovce vukovima”. Tu je Reljković posve uzgredno opisao i jednu od igara što su ih mladi igrali na prelu. On je naziva igrom „vukova” i daje podroban opis same igre:

*velim, ovce među vuke slati,
jer se momak' po pedeset lati,
pak se oni igraju vukova, —
kud ćeš gorjih od tih kurjakova!
Oni viju ko i drugi vuci,
a orluju ko pomamni Turci,
pak se pridnjak holjudinom tuče,
vika stoji: 'Pristan, dobar vuče!'
Oni ob noć oko kola kašu,
a kad lipo svo kolo opašu,
onda stražnji pridnjima omahne
i sve kolo na zemlju obvale,
pak kad bude od divojak hrpa,
onda zgrabiv svaki svoju drpa,*

(I/303—316 = II/465—478)

Kad je već riječ o igrama mladeži, valja dodati da je u prvome izdanju spomenuta još i igra „slipoga miša” ali bez detaljnijeg opisa:

*Osim toga s divojkam igraju
slipog miša, sramotno pivaju, —
i ostale svake lakrdije
neću kazat, jer mi fajde nije.*

(I/293—296)

Poslije tako sugestivnog opisa prela i svih opasnosti što tamo vrebaju, obratio se Reljković djevojkama savjetom da odbace pogubne zabave i da sebi za uzor uzmu živote svetih djevičâ i mučenicâ koje, kako kaže, nisu hodale noću na prela nego su lijepo doma sjedile, vezle, prele i pjevale litanije. Na kraju pjevanja nalaze se u prvome izdanju stihovi što upozoravaju djevojke na vrijednost moralne čistoće i povučena života. To upozorenje potkrepljuje još i zgodnom usporedbom djevojke s dobrim konjem koji život, doduše, provodi zatvoren u staji, ali svi znaju njegove kvalitete i o njima pričaju:

*jer u štali dobra konja traže
u zatvoru, al se za njeg kaže.*

(I/351—352)

holjudina — rubac što se usuče kao konopac, pa njime kolovođa u igri „vukova” udara ostale sudionike u igri. U Rječnik JAZU riječ „holjudina” nije uvrštena. Ovo tumačenje preuzela sam iz knjige M. A. Reljković, *Odabrani tekstovi*, Školska knjiga, Zagreb 1952, str. 33.

U drugome izdanju završava odlomak o prelu ovim stihovima:

*Zato i vi doma pribivajte,
roditelje vaše poštivajte:
možete se kod kuće pomoći,
ne hodajte na prelo po noći.*

(II/513–516)

Valja reći da Reljković u svome shvaćanju i tumačenju prela nije bio osamljen. Vjerojatno njegova oštrina ima i stvarnu podlogu u poznavanju seoskih prilika i ne bi se smjelo tvrditi da ga je pri tom vodila samo njegova, ponekad, pretjerana kritičnost i želja za prosvjeđivanjem. Da je prelo bilo na prilično zlu glasu potvrđuje donekle i slijedeći primjer što ćemo ga navesti. U nedavno objavljenoj zbirci narodnih pjesama i poskočica „Crven ban” što ih je prikupio i zabilježio V. St. Karadžić, nalazi se i nekoliko stihova o prelu. Ti stihovi zapravo odražavaju seosko „javno mnijenje” u vezi s prelom i potvrđuju da Reljkovićev sud nije bio pretjeran:

*Nemoj, mati, kćeri verovati,
Ne puštaj u selo na prelo!
Izlaže se u selo na prelo,
Nije kučka ni videla prelje,
Veće ide s dikom u šiškanje,
U šiškanje, u vražje sigranje,
Kako će je i odneti vrazi.*

(V. St. Karadžić: *Crven ban*, Prosveta, Beograd, 1979. str. 35)

(Ovome izdanju spomenute knjige nedostaju na žalost dragocjeni podaci o vremenu i kraju u kojem su citirani stihovi zabilježeni.)

Kolo. Drugom „turskom skulom” nazvao je Reljković kolo. Običaj da se narod nedjeljom i blagdanom skupi i uz pjesmu i svirku zaigra kolo, tumačio je on i opet kao tuđi – turski običaj što se uvriježio u Slavoniji, a zbog svoje bezvrijednosti i, naravno, pogubnosti za narod, zavređuje samo osudu i prezir. Nije malen broj stihova kojima pokušava uvjeriti Slavonce da je kolo zaista turski običaj, da takav loš običaj nije mogao doći od „krstjana”, jer ga ni jedan drugi narod, osim Turaka, a za njih se zna što su, uopće ne poznaje. Osnovna je Reljkovićeva zamjerka što se slavonska mladež u dane posvećene Bogu, tj. nedjeljom i blagdanima, hvata u kolo i pjeva kojekakve, najčešće dvosmislene pjesme, umjesto da Boga slavi i hvali lijepim vjerskim pjesmicama. Vjerojatno je Reljković, pri svojim obilascima graničarskih sela, mnogo puta promatrao razigranu mladež u kolu i, slušajući, upoznao tekstove pjesama što su ih uz kolo pjevali. Čini se da su baš sadržaji pjesama izazvali njegovu, tako ozbiljnu, kritiku.

Pjevanje o kolu započinje u prvome izdanju stihovima:

*Druga skula kolo se naziva,
kako vami malo pri kaziva.*

*U nju idu mlade i divojke
i pivaju pisme svakojake.*

(I/371–374)

U drugome izdanju početak je nešto izmijenjen i proširen s dva nova stiha koji uzgredice obavješćuju čitatelja u koje se dane najčešće skuplja mladež u kolo:

*Druga skula kolo se naziva,
kako vami malo pri kaziva.
Ovo biva baš u svetkovine
i u dneve Bogu posvećene,
kamo idu mlade i divojke
i pivaju pisme svakojake.*

(II/517–522)

Naglasak je i ovdje na pjesmama, pa je očito da su upravo te „pisme svakojake“ osobito uznemiravale Reljkovića. Pun prijekora pita se kako to da mlade djevojke ne osjete stida kad u kolu zapjevaju pjesme „koje ne valjadu“, dok u crkvi nema ni jedne koja bi započela pjesmu, jer ih sve uhvati nekakav „stid prokleti“:

*divojaka nije stid pivati,
kada počnu u kolu igrati:
'Oj, u Marka, Kraljevića sina,
dobar konjic u potaji ima',
al u crkvi nejma tko početi,
jer im dojde njihov stid prokleti,*

(I/427–432 = II/591–596)

Uložio je Reljković mnogo truda da uvjeri čitatelja u tursko podrijetlo kola. Nabrojio je nekoliko snažnih dokaza da bi potkrijepio tu svoju tvdnju: Turci su izmislili kolo da bi njime ugodili Muhamedu, pa ga još uvijek plešu na njegovu grobu; ili opet, drugi argument — da ni jedan drugi narod ne poznaje kolo. Tu će Reljković čak i nabrojiti nekoliko evropskih naroda za koje pretpostavlja da su Slavoncu pozanti, a ti veliki narodi eto, ne znaju za kolo:

*Vi znadete, da je turski zakon
iznesao Muhamed napokon,
a vrag mu je u pomoći bio,
dok je lipše stvari izmislio,
kojegod su lagane po tilo,
među kojim i kolo je bilo.
Zato Turci najprvo počеше,
Muhamedu na grobu igraše,
za ukazat nikakvo veselje
Muhamedu svecu na poštenje.
To kazuju madžarske kronike
i ostale knjige sve kolike.
Ako nećeš ni tom virovati,
ja ću tebi još lipše kazati:*

*ti si prošao dosta lipe zemlje,
 izišavši baš iz Slavonije,
 i prešao i priko Mađarske,
 Bohemije i priko Moravske,
 pak si došo u ravnu Šleziju
 i još dalje čak u Saksoniju, —
 sad mi kaži, ja ću te moliti,
 vidi l' gdigod to kolo igrati?
 Do istine tog vidio nije
 nigde nitko čak do Slavonije,*
 (I/449—472)

U drugo izdanje uvrstio je Reljković samo neke od gore navedenih stihova. Izostavio je doduše poimenično nabranje stranih zemalja, u kojima je običaj igranja kola nepoznat, ali mišljenje o kolu kao turskoj baštini nije promijenio,

*Vidiš dakle, da je od Turaka
 došlo kolo, — da zla komšiluka!
 Jerbo da je došlo od krstjana,
 tog bi bilo i po drugih stranah,
 ali toga izvan Slavonije
 nigdi nitko još vidio nije,*
 (II/617—622)

Reljkovićevo tumačenje podrijetla kola izazvalo je već i za njegova života dosta rasprava. Među onima koji se nisu slagali s tvrdnjom da su kolo u Slavoniju donijeli Turci, bio je i Reljkovićev suvremenik, pjesnik i znanstvenik Matija Petar Katančić. Na Reljkovićevo izlaganje o kolu, izneseno u „Satiru“, reagirao je oštro pjesmom „Satir od kola sudi“ kojom objašnjava starinu toga običaja u nas i poručuje Reljkoviću—Satiru ovo:

*Tristo bi kolo tu lita, neg Turčina Meka
 poznade. Ne znaš li, čij grad oni stari bijaše —
 Srim, reko? Ne znaš li, kako bi panonsko veselje
 onda? Kolo, ne znaš li kako bi slavno? Kada su
 Dardani pak Traci (sada Drinjane, Race zovemo)
 živili, nisi čuo, Satiru, kolo, diple, popivke
 kakve biu?¹⁶*

A na optužbe Reljkovića da kolo ugrožava ćudoređe djevojaka, odgovara Katančić stihovima:

*Nisu tad, Satiru, razvezanog pasa divojke
 bile, niti to s' igda kolu dogodi. Po budžaci
 pasi se razvezuju. Blagi kolo ravnat Apolo
 sam običaje. Muči, Satiru, što ciniti ne znaš!¹⁶*

¹⁶ Matija Petar Katančić, Stari pisci hrvatski, knjiga XXVI, JAZU, Zagreb 1940, str. 307.

Zanimljiv je to sukob mišljenja dvojice predstavnika istoga vremena, obojice izvrsnih sinova „zemlje slavonske“. Na jednoj strani stoji vojnik – prosvjetitelj Reljković koji, sav obuzet brigom za budućnost Slavonije, ne preza da mnogi starinski narodni običaj proglašuje tuđinskim utjecajem i „vražjom skulom“, a na drugoj je strani njegov klasično naobraženi suvremenik Katančić, pjesnik, ali i znanstvenik koji povijest svoga naroda vidi šire, pa premda rado zaodijeva narodnu baštinu u klasično ruho, zna prepoznati njezinu punu vrijednost, te i sâm u njoj nalazi nadahnuće za svoj pjesnički rad.

Divan i posijelo. Treća je „turska skula“ – divan i posilo, tj. posijelo. U oba je slučaja riječ o skupljanju seoskoga stanovništva zbog razgovora i zabave. Reljković divan smatra muškom razonodom dok se na posijelo pretežno skupljaju žene. Oba ta skupa smatra štetnima i nepotrebnima, svrstava ih u običaje preuzete od Turaka i, naravno, osuđuje ih. Svakome je od skupova posvetio po jedno pjevanje i u njima živo prikazao ono što se tamo radi, kakvi se isprazni razgovori vode, kakva od njih nastaje šteta za cijelu zajednicu i za pojedina gospodarstva. Iako je Reljković svaku od tih tema obradio u posebnom pjevanju, i u prvome i u drugom izdanju, on ih bitno ne razdvaja. Za njega je smisao divana i posijela u osnovi isti: na oba skupa ljudi gube vrijeme, nepoštedno ogovaraju bližnje, muškarci na divanu piju i puše, a što je najgore i jedni i drugi zanemaruju rad i svoje obveze prema zajednici.

Značajku posijela dao je već u početnim stihovima pjevanja koje se na tu temu odnosi:

*Osim drugog imade posilo,
ko s divanom ni se razdililo,
jer se žene skupe na sokaku
baš u svetac i nedilju svaku,
pak već ondi vazdan mormoraju
o drugome i razgovaraju,
da u selu nitko ne ostane
koga njihov jezik ne dostane.*

(I/683–690 = II/665–672)

U drugome izdanju dodao je dva stiha kojima još snažnije naglašava karakter posijela:

*protresajuć svakog živog stanje,
život, način i svako imanje.*

(II/673–674)

Iz razgovora što ih žene vode na posijelu sazna se mnogo o zanatima i zanatlijama u graničarskim selima. Ti su podaci već prije uvršteni u ovaj rad. Spomena su vrijedni i stihovi – nalazimo ih samo u drugom izdanju „Satira“ – koji govore o igrama na sreću, omiljenoj zabavi slavonskih Graničara. Reljković spominje *lombre, triset, faro, kvit a duplo* i *vojte* (weiter), sve kartaške igre kojima već i nazivi upućuju na tuđinsko podrijetlo.

Na kraju još nekoliko posebnih riječi o divanu. Za Reljkovića nema dileme – divan je neosporno turski običaj, na koncu to mu i samo ime kaže. Muškarci se na divan sasta-

ju, vidjet ćemo iz stihova, ne samo blagdanom već i u radne dane. Jedina je svrha tih sastanaka razgovor i piće a najprikladnije mjesto za divan je seoska krčma za koju se u Slavoniji uvrježio naziv – i opet turski: mehana.

Rekli smo već da je Reljković i divanu posvetio cijelo pjevanje. Stihovi se u oba izdanja uglavnom podudaraju, tek je neznatna razlika prisutna samo u počecima pjevanja. U prvome izdanju „Satira“ opis divana počinje stihovima:

*Još imade jedna skula treća, –
da bi Turkom uginula sreća,
kojino ju kod vas ostaviše
i divan joj ime nadivaše!
Pak i vaši idu na divane,
zalud side i puše duhane.
Nek u svetac, jer u poslendane
oni šecu pak još lindovane?
A posao neurađen stoji,
nit tko mari nit se koga boji,
jere nejma doma gospodara,
u mehani on se razgovara.*

(I/519–530)

Nešto se razlikuju prva tri početna stiha u drugome izdanju. Oni glase:

*Još imade osobita skula,
– da Bog dade, da bi se rasula! –
Kuju Turci kod vas ostaviše
i divan joj ime nadivaše,*

(II/1183–1186)

Svi ostali podaci važni i za neke druge vidove narodnoga života – a oba pjevanja njima obiluju – citirani su već prije uz određene teme pa nema potrebe ponovno ih navoditi.

Ovo prigodno izlaganje o Reljkovićevu „Satiru“ približilo se kraju. Bogatstvo etnoloških podataka što ih „Satir“ sadrži nije time iscrpljeno, polje rada je bogato i plodno pa vjerujem da bi jedna opširnija i detaljnija etnološka analiza toga izuzetno vrijednog književnog djela mogla dati potpuniju sliku o narodnome životu i običajima u selima slavonske Granice.

*

* *

Ne može se zamisliti ni jedno područje Reljkovićeve djelatnosti – ni njegova prosvjetiteljska misija, niti vojnička služba, niti pak, njegov književni rad i uz to vezana uloga etnografa graničarskoga sela – a da se pri tomu uvijek i ponovo ne uoči njegova neraskidiva veza sa Slavonijom (šira nacionalna pripadnost još nije u ono vrijeme snažnije zaokupljala Reljkovićevu sredinu) i duboka ljubav i briga za seljačko stanovništvo. Bez

obzira kojom se od spomenutih djelatnosti bavio, Reljković nikada nije samo promatrač zbivanja sa strane, on je uvijek i sâm aktivni sudionik života u svojoj Slavoniji.

Slika slavonske Vojne Krajine kakvu je Reljković zabilježio u „Satiru“ predočuje zemlju u jednom od najpresudnijih časova njezine povijesti: iscrpljena, kakva je ostala poslije Turaka, našla se Slavonija pred naporom da iz jednoga društvenog i gospodarskog ustrojstva zakroči u drugo, u novi oblik života za nju ništa manje zahtjevan, a u mnogočemu i tuđ njezinu stanovništvu. Sve su se te promjene još velikim dijelom odvijale pred očima Reljkovića. Pomnijom kroničara on ih je bilježio, razmišljao o njima i, zabrinut za sudbinu zemljaka, nastojao je pomoći da se teško prijelazno razdoblje lakše prebrodi. Činio je to kako je znao i umio: savjetima, uputama ali i kritikom. Odgajao je kako su i njega odgajali. Nekad blago i strpljivo ali, kad mu se to učinilo potrebnim, znao je i podići glas. Zar nije i sâm kao graničarski časnik upoznao djelotvornost kritike i šibe? Ali, i kada zamjera i kudi, Reljković to čini u čvrstome uvjerenju da nema boljega i primjerenijeg načina kojim bi svoje „drage Slavonce“ doveo na put napretka i prosvjećenosti. Želja mu je bila da se Slavonija što prije riješi staroga načina života; da se gospodarstvo zemlje razvije po uzoru na evropske zemlje, da se osuvremeni ratarstvo i stočarstvo a naturalna privreda zamijeni robno—novčanom. Da bi se sve to postiglo činilo mu se najbitnijim da se iz narodnoga života iskorjene stari običaji i praznovjericе.

No nije Reljković mislio da je baš sve staro neminovno i loše! Čvrsto je podržavao neke uvriježene oblike patrijarhalnoga života kao na pr. strogi moral, obiteljske zadruge, poslušnost svjetovnoj i crkvenoj vlasti, itd. Možda će se nekome, baš zbog toga, učiniti da je Reljkovićevo prosvjetiteljstvo nekako kompromisno, bez onih radikalnih zahtjeva koji su inače svojstveni promicanju novih idejâ i nazora: on doduše želi novo i bolje ali bez ugrožavanja i rušenja provjerenih, čvrstih vrijednosti kakve su autoritet države i crkve. No, u kontekstu naše povijesne zbilje teško je moglo biti drukčije! Mogla je Evropa velikim zamasima rušiti dotrajale društvene sustave, širiti ideje prosvjetiteljstva, stvarati kapitalna djela književnosti i umjetnosti, ali tu, na predziđu kršćanstva i branič—kuli evropske sigurnosti, u slavonskoj Granici — s Turčinom na drugoj obali Save — luč Prosvjete nosio je vojnik s mačem u jednoj, a s perom u drugoj ruci. A taj je naš domaći Prometej uvijek bio spreman nekoga braniti, krv proliti za tuđe interese „sve pokorno ne imajuć tužbu“. I pri tom je naivno vjerovao u plemenitu brigu svoga vladara.

Na toj je vjeri gradio Reljković svoju nadu u ljepšu sutrašnjicu Slavonije, otuda je očekivao pomoć da njegova zemlja i njezini ljudi postanu jednaki naprednim narodima Evrope.

I sada, na kraju kad je knjiga dočitana i korice zaklopljene, ostala je duboka zamišljenost i zahvalnost njezinu autoru. Premda je od objavljivanja drugoga, osječkog izdanja „Satira“ prošlo, eto, već punih 200 godina, Reljkovićevo je djelo još uvijek živo. Ostalo je ono sve do naših dana neiscrpna tema za znanstvena istraživanja. To osobito vrijedi za istraživanje narodnoga života i običaja u Slavoniji osamnaestoga stoljeća, pa neka ovaj prikaz bude skroman prilog obljetnici i, ujedno, poticaj za opsežniju i detaljniju etnološku obradbu Reljkovićevih spisa.

LITERATURA

Djela M. A. Reljkovića, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIII, JAZU, Zagreb 1916.

Matija Antun Reljković, Odabrani tekstovi, priredio dr F. Nikolić, Školska knjiga, Zagreb 1952.

Krešimir Georgijević, Hrvatska književnost od 16. do 18. st. u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni, Matica hrvatska, Zagreb 1969.

Tomo Matić, Iz hrvatske književne baštine, Matica hrvatska, Zagreb—Slavonska Požega 1969.

Tomo Matić, Narodni život i običaji u požeškoj županiji krajem osamnaestoga vijeka, ZbNŽO, knjiga 35, Zagreb 1951.

Dušan Nedeljković, Pionir kritičke etnologije, prosvjetitelj, reformist i utopist Matija Reljković, Letopis Matice srpske, knjiga 389, Novi Sad 1962.

Fotografije na str. 16 i 18 snimila Maja Kožić.

Crteži na str. 26 i 27 reproducirani iz knjige: Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien, Band 6, Die k. k. Militärgränze, Wien 1973.

FOLK LIFE AND CUSTOMS IN RELJKOVIĆ'S „SATYR”
(At the Occasion of the 200th Anniversary of the Second Edition)

Summary

Matija Antun Reljković, the most prominent Croatian supporter of the ideas of the Enlightenment, was born in 1732. in Svinjar (nowadays Davor), a little Slavonian village in the Military Border area. Although being in military service for most of his life, he left a considerable literary heritage to succeeding generations. His literary efforts had a single purpose: to enlighten the peasant population of Slavonia which, after Turkish withdrawal in 1699. was in a state of extreme poverty and backwardness. Since Reljković himself was of a peasant background and spent almost all of his life in close, everyday touch with Slavonian folk, he was an excellent informant on folk life and customs on the Slavonian Border.

An abundance of important and interesting ethnographic data in the „Satyr or the Wild Man” – the only original work of Reljković with references to contemporary folk life – attracted this author and stimulated her to make an account of it. Although Reljković was an ethnographer quite unintentionally and by chance (his primary purpose was to educate), the „Satyr” offers an exhaustive and rounded picture of the folkways in the 18th century Slavonian Military Border area.

„Satyr or the Wild Man” includes historical and geographical data, descriptions of the Border villages, of houses and homesteads, as well as accounts of food and beverages, costumes and decorations, folk medicine etc. Reljković paid special attention to two aspects of life: economy and social relations. He was particularly concerned about extended families – *zadruga* – which at that time began to fall apart. He is not very profuse when describing folk customs; some of them as for instance two forms of collective labor *moba* and *šprega*, were just mentioned. But, on the other hand, many of his verses deal with wedding ritual and superstitions connected with it. Several other customs were also described in detail in the „Satyr”, such as *prelo*, *kolo* and *divan* (spinning–, dancing–, and talking–parties). To his mind they were foreign imports with a very negative effect on the Slavonian folk. These three customs he considered Turkish, and called them „devilish Turkish schools”. For Reljković, Turks were generally responsible for all troubles in Slavonia.

Reljković's „Satyr or the Wild man” was published for the first time in 1762 in Dresden. As the book was well received and the whole edition was sold out soon, he prepared a second, enlarged edition which appeared in Osijek in 1779.

The author of this paper intends to commemorate the 200th anniversary of that second edition and to remind readers of the important place Reljković has in Croatian cultural heritage and of his, not yet fully explored, contribution to Croatian ethnology.